

Woonwagenebewoners in een digitaliserende wereld

*Een onderzoek naar de relatie tussen klassieke
laaggeletterdheid en digitale laaggeletterdheid
en de sociale positie van woonwagenebewoners*

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Masterthesis Culturele Geografie

Meike Kompaan

Begeleiding:
Koen Salemink, MSc
Prof. dr. D. Strijker

Augustus 2013

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van mijn afstudeeronderzoek 'Woonwagewoners in een digitaliserende wereld'. Met deze masterthesis zet ik de laatste stap in de richting van mijn (voorlopige) einddoel op het studiegebied: het behalen van de Master Culturele Geografie. Een doel waar ik het afgelopen jaar hard aan heb gewerkt en niet heb kunnen behalen zonder de hulp van anderen.

Ik wil als eerst mijn dank uitspreken richting mijn begeleider Koen Salemink, voor de vele hulp en inspiratie die hij mij heeft gegeven. Er was altijd tijd om vragen te stellen en na de gesprekken vertrok ik altijd met nieuwe ideeën en vol motivatie. Ook professor Strijker wil ik bedanken voor zijn adviezen. Daarnaast wil ik Jeroen Kemna bedanken voor de tijd die hij heeft vrijgemaakt om ons mee te nemen naar verschillende woonwagenlocaties en mijn vragen te beantwoorden. Door Koen en Jeroen heb ik goed voorbereid kunnen beginnen aan de interviews. Tevens wil ik iedereen bedanken die heeft meegewerkt aan de interviews voor het delen van de verhalen en ervaringen. Dit zijn de professionals, maar ook de woonwagewoners die mij met openheid hebben ontvangen.

Graag wil ik ook mijn vrienden en medestudenten bedanken voor de motivatie en adviezen die zij mij gegeven hebben. Het was erg fijn om met jullie van gedachten te kunnen wisselen. Tot slot bedank ik de mensen om mij heen voor de steun die ze mij gegeven hebben. Jullie aanmoediging heeft eraan bijgedragen dat ik door ben gegaan met studeren en zo ver ben gekomen.

Meike Kompaan
Augustus 2013

Samenvatting

Woonwagengebwoners kennen een bijzondere positie in de Nederlandse samenleving, zowel fysiek zichtbaar als zichtbaar in de sociale positie. Door exclusiemechanismen vormen ze een eigen gesloten gemeenschap buiten de overige samenleving. Daarnaast zijn woonwagengebwoners vaker laaggeletterd dan de overige Nederlandse bevolking. Dit is opvallend, hoe heeft laaggeletterdheid kunnen blijven bestaan onder woonwagengebwoners? We leven in een digitaliserende kennismaatschappij en om te kunnen participeren is digitale geletterdheid een vereiste. Afgevraagd kan worden of woonwagengebwoners kunnen meekomen in deze tijd van digitalisering. Deze vragen hebben geleid tot de hoofdvraag van dit onderzoek: *In hoeverre leidt klassieke laaggeletterdheid tot digitale laaggeletterdheid onder woonwagengebwoners en wat voor invloed heeft de digitale geletterdheid op de sociale inclusie van de woonwagengebwoners?*

Vanuit de literatuur is in een conceptueel model de wederkerige relatie tussen laaggeletterdheid en sociale exclusie weergegeven. Met behulp van diepte-interviews, literatuuronderzoek, document- en beeldanalyse is het onderzoek uitgevoerd. Het is niet de bedoeling dat met dit onderzoek de woonwagengebwoners veralgemeniseerd wordt, de resultaten gelden voor de bestudeerde groep. Uit de analyse van de methoden blijkt dat laaggeletterdheid heeft kunnen blijven bestaan door het reizende verleden waarin het volgen van onderwijs lastig was, het achterblijven van het geven van kwalitatief goed onderwijs op woonwagenscholen en de houding van woonwagengebwoners tegenover het onderwijs. De geïnterviewde woonwagengebwoners ervaren dat het laaggeletterd zijn het participeren in de kennissamenleving belemmert en sociale exclusie in de hand werkt. Er worden oplossingen gezocht, zodat zij zich toch in een bepaalde mate kunnen redden.

De bestudeerde groep is digitaal actief, vooral de leeftijdscategorieën jongeren en ouders. Langzamerhand worden de digitale middelen steeds meer ingezet ten behoeve van hun eigen voordeel. Het niveau van digitale geletterdheid van de respondenten verschilt. De mate van geletterdheid beïnvloedt het gebruik van digitale middelen. Bij de respondenten is te zien dat wanneer zij meer geletterd zijn op het klassieke gebied, zij beter de digitale vaardigheden beheersen. Doordat de nieuwere digitale middelen simpeler en toegankelijker zijn, wordt het voor de laaggeletterde respondenten gemakkelijker om deze te kunnen bedienen. Dit zorgt ervoor dat de achterstand langzamerhand ingehaald wordt. Ze ervaren dat het digitaal geletterd zijn nodig is en dat het gebruik van digitale middelen voordelen kan opleveren.

De invloed van de digitalisering op de sociale positie van woonwagengebwoners is nog moeilijk te bepalen, door de opgelopen achterstand en tevens zijn ze zich nog aan het ontwikkelen op digitaal gebied. Wel kan er geconcludeerd worden dat de bestudeerde groep steeds minder een gesloten gemeenschap vormt en zich langzamerhand opent, mede door de digitalisering. Er is een langzame beweging zichtbaar waarin zij zich steeds meer openstellen voor het gebruik van digitale middelen en deze voor hun eigen voordeel inzetten. Hierdoor kunnen zij steeds beter participeren in de kennismaatschappij. De digitalisering kan een onderdeel van het proces van sociale inclusie van woonwagengebwoners vormen, maar woonwagengebwoners moeten er wel voor open staan net zoals de overige samenleving wel open moet staan voor de woonwagengebwoners.

Inhoudsopgave

Voorwoord	1
Samenvatting.....	2
1. Inleiding	5
Leeswijzer	6
2. Exclusiemechanismen	7
2.1 Sociale exclusie.....	7
2.2 Othering.....	7
2.3 Woonwagenbewoners en sociale exclusie	8
2.3.1 Dwelling and mobility.....	8
2.3.2 “The Pure and the Defiled”	8
3. Geletterdheid	10
3.1 Conceptualisering geletterdheid	10
3.2 Digitale geletterdheid.....	11
3.3 Vaardigheden	11
4. Wederkerige relatie sociale exclusie en geletterdheid	14
5. Woonwagenbewoners	17
5.1 Beschrijving doelgroep	17
5.2 Geschiedenis.....	19
5.3 Onderontwikkelde positie	21
6. Methodologische verantwoording.....	22
6.1 Kwalitatief onderzoek.....	22
6.2 Onderzoeksgroep	22
6.3 Onderzoeksmethoden.....	24
6.3.1 Literatuurstudie.....	24
6.3.2 Document- en beeldanalyse.....	24
6.3.3 Diepte-interviews	25
6.4 Ethiek	26
7. Resultaten.....	27
7.1 Mate van geletterdheid	27
7.1.1 Verschillen in geletterdheid	27
7.1.2 Invloed van het onderwijs	28
7.1.3 Oplossingen laaggeletterdheid.....	30
7.2 Digitale middelen	31
7.2.1 Gebruik digitale middelen	31
7.2.2 Leeftijdscategorieën en digitale middelen	31
7.2.3 Sprong in gebruik.....	32
7.2.4 Doeleinden gebruik	33

7.2.5 Vaardigheden	36
7.3 Ontwikkelingen	38
7.3.1 Veranderende houding	38
7.3.2 Kloof	39
7.3.3 Woonwagenlocaties	39
7.3.4 Digitalisering	41
7.4 Samenvatting	42
8. Conclusies	44
8.1 Klassieke geletterdheid	44
8.2 Digitale geletterdheid	44
8.3 Sociale inclusie	45
Referenties	47
Literatuur	47
Websites	49
Bijlage I	50
Bijlage II	52

1. Inleiding

Het geletterd zijn is belangrijk voor het kunnen participeren in de kennismaatschappij (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2006). Laaggeletterdheid speelt nog altijd een rol binnen de woonwagengemeenschap (Inspectie Leefomgeving en Transport, 2012; Bohnenn et al., 2004). Interessant is hoe dit onder woonwagenebewoners heeft kunnen blijven bestaan, terwijl het grootste deel van de Nederlandse bevolking goeddeels geletterd is geraakt. Laaggeletterdheid is niet alleen zichtbaar op papier, maar kan ook digitaal zijn. Het digitaal geletterd zijn wordt steeds belangrijker. Interessant is of woonwagenebewoners meedoen in de digitale wereld, ondanks dat zij in een mindere mate geletterd zijn geraakt. Daarnaast kan de digitalisering veranderingen met zich meebrengen voor de sociale positie van woonwagenebewoners. Woonwagenebewoners kennen een geschiedenis van sociale exclusie (Weller, 2005; Sibley, 1995). Ze vormen een eigen gesloten gemeenschap. Het gebruik van technologie vergroot de gelijkheid in de kennismaatschappij en bevordert daarmee de sociale inclusie (Mariën & Van Audenhove, 2011). De digitalisering kan dus mogelijkheden bieden voor de sociale inclusie van woonwagenebewoners. De mate van geletterd heeft niet alleen invloed op de sociale positie van woonwagenebewoners, de sociale positie heeft ook invloed op de mate van geletterdheid. Er is een wederkerige relatie.

Het beoogde doel van dit onderzoek is het verzamelen van empirisch bewijs over de relatie tussen klassieke en digitale geletterdheid en de sociale positie van woonwagenebewoners. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is:

In hoeverre leidt klassieke laaggeletterdheid tot digitale laaggeletterdheid onder woonwagenebewoners en wat voor invloed heeft de digitale geletterdheid op de sociale inclusie van de woonwagenebewoners?

De onderzoeksvraag wordt beantwoord aan de hand van volgende drie deelvragen:

- *Hoe heeft laaggeletterdheid kunnen blijven bestaan onder woonwagenebewoners?*
- *In hoeverre is er onder woonwagenebewoners sprake van digitale geletterdheid, wat is het niveau van de digitale geletterdheid van woonwagenebewoners?*
- *Wat betekent de mate van digitale (laag)geletterdheid voor de sociale inclusie van woonwagenebewoners?*

Binnen het EU project ITRACT van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen is er interesse naar de relatie tussen laaggeletterdheid en digitale laaggeletterdheid. Dit onderzoek kan hierin een bijdrage leveren met het empirisch bewijs dat wordt verzameld binnen de onderzoeksgroep woonwagenebewoners.

Sociale inclusie van woonwagenebewoners is een relevant onderwerp, dat ook op Europees niveau speelt. Dit is terug te zien in de memo 'Monitor Inclusie' (Projectgroep Monitor Inclusie, 2013), ontwikkelt in opdracht van het Nederlandse Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Er wordt in deze memo aangegeven dat de EU-lidstaten door de Europese Unie verantwoordelijk worden gehouden voor het bevorderen van de sociale inclusie van de woonwagengroepen Sinti en Roma (Projectgroep Monitor Inclusie, 2013).

De uitgesloten positie van woonwagenebewoners is een onderwerp dat ook onder de woonwagenebewoners zelf speelt, net zoals de mate van geletterdheid. Op de website van de Vereniging Sinti, Roma en Woonwagenebewoners Nederland (VSRWN) worden een aantal punten onder de aandacht gebracht die door de vereniging als belangrijk worden ervaren, waaronder het volgende:

"De vereniging vindt dat onze kinderen een kans moeten krijgen op goed onderwijs en daarmee door kunnen stromen naar een hoger onderwijs, de ouders moeten goed beseffen dat dit heel belangrijk is

voor de ontwikkeling van het kind en dat daarmee een goede basis word gelegd.[...] Belangrijke pijlers worden gelegd met het vinden van een goede baan of het opzetten van een eigen bedrijf, de vereniging wil zich hiervoor inzetten om dat te realiseren. [...]De vereniging wil zich graag inzetten voor Sinti, Roma en Woonwagenbewoners die geen kans hebben gekregen op goed onderwijs, op woonwagenkampen en kampscholen waar BLO onderwijs word gegeven willen wij ook graag gaan begeleiden en helpen om een passende baan te vinden en het opzetten van een eigen bedrijf en wat er daar allemaal bij komt kijken.” (VSRWN, 2013)

Bovenstaand citaat geeft weer op welke manier het door de groep zelf onder woorden wordt gebracht en dat het onderwerp ook onder de woonwagenbewoners speelt. Het belang van geletterdheid, ook met het oog op sociale inclusie, wordt door zowel woonwagenbewoners als niet-woonwagenbewoners ervaren. Dit maakt het onderzoek naar (digitale) geletterdheid relevant.

Leeswijzer

In dit hoofdstuk is een inleiding gegeven op het onderzoek. Hoofdstukken 2, 3 en 4 vormen de theoretische basis van het onderzoek. In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de exclusiemechanismen. Vervolgens komt in hoofdstuk 3 de conceptualisering van geletterdheid aan bod. In hoofdstuk 4 worden exclusiemechanismen en geletterdheid samengebracht, door de relatie die gelegd wordt tussen geletterdheid en sociale exclusie van woonwagenbewoners. Hoofdstuk 5 is gewijd aan de onderzoeksgroep. Hoofdstuk 6 vormt het methodologische hoofdstuk. In hoofdstuk 7 worden de resultaten van het onderzoek besproken en bediscussieerd. Ter afsluiting wordt in hoofdstuk 8 de conclusies van het onderzoek gegeven.

2. Exclusiemechanismen

De sociale positie van de woonwagenebewoner speelt een belangrijke rol in het onderzoek. Deze wordt beïnvloed door sociale inclusie- en exclusiemechanismen. Eerst zal ingegaan worden op wat het concept sociale exclusie inhoudt. Vervolgens wordt het proces *othering* besproken en daarna het proces van sociale exclusie gericht op woonwagenebewoners.

2.1 Sociale exclusie

“Op de vraag ‘Wat bedoelen we met sociale uitsluiting?’ geeft Schuyt als simpel antwoord: ‘er niet bij horen’, waarbij de oorzaak kan variëren. Het kan gaan om: er niet bij mogen horen, er niet bij kunnen horen en er niet bij willen horen.” (Schuyt & Voorham 2000, in Jehoel-Gijsbers, 2004, p. 16)

Er niet bij horen is een simpele weergave van het concept sociale exclusie. De definitie geeft weer dat sociale exclusie kan ontstaan vanuit een individu zelf, maar dat het ook kan ontstaan buiten een individu om. De definitie maakt niet duidelijk wat er precies met ‘er bij horen’ bedoeld wordt; waar hoort een uitgesloten individu niet bij? Een individu of een groep kan in- of uitgesloten worden van de dominante groep (Jehoel-Gijsbers, 2004; Sibley, 1995). Sociale exclusie is het niet mogen, kunnen of willen horen bij de dominante groep.

Sociale exclusie wordt omschreven als een multidimensionaal fenomeen door Jehoel-Gijsbers en Vrooman (2007). Dit multidimensionale fenomeen verwijst naar de economische-structurele en sociaal-culturele aspecten van het leven. Theoretisch gezien is het is een combinatie van onvoldoende toegang tot sociale rechten, materiële tekorten, een lage mate van maatschappelijke participatie en een gebrek aan culturele integratie (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007). Het benoemen van sociale exclusie als een multidimensionaal fenomeen is belangrijk om inzicht te krijgen in waarom individuen of groepen uitgesloten worden. Sociale exclusie wordt in de eerste plaats gekenmerkt door een laag gezinsinkomen, een laag opleidingsniveau of een lage arbeidsstatus volgens Witte en Mannon (2010). Jehoel-Gijsbers en Vrooman (2007) benoemen hiernaast gezondheidsproblemen en het niet beheersen van de lokale taal als karakteristieken van sociale exclusie. Helsper (2008) geeft aan dat karakteristieken als het ervaren van discriminatie vanwege een etnische achtergrond, een gebrek aan vaardigheden, slechte huisvesting of het opgroeien in een achterstandswijk ook kenmerkend zijn voor sociale exclusie. Naast Jehoel-Gijsbers en Vrooman (2007) noemt Van Dijk (2003) het gebrek aan participatie in formele en informele sociale netwerken als een bijkomend kenmerk. Sociale exclusie ontstaat door een combinatie van deze karakteristieken (Mariën & Van Audenhove, 2011). Enerzijds zijn uitgesloten individuen en groepen zelf verantwoordelijk voor hun uitgesloten positie, anderzijds ontstaat sociale exclusie door structuren buiten deze individuen en groepen om en worden op deze manier mechanismen van sociale exclusie in stand gehouden (Mariën & Van Audenhove, 2011; Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007). Door de karakteristieken mogen, kunnen of willen individuen of groepen niet horen bij de dominante groep.

2.2 Othering

Het benoemen van de personen die niet binnen de dominante groep passen is belangrijk voor het vormen van een culturele identiteit (Sibley, 1995; Said, 1978). Het vormen van een identiteit omvat twee onderdelen; enerzijds het identificeren met en anderzijds het identificeren tegen (Côté & Schwartz, 2002). Er wordt een onderscheid gemaakt tussen *the self* en *the other*. *Othering* is het proces waarbij mensen zichzelf onderscheiden van de ander (Rijnks & Strijker, 2013). Het eigen ‘zelf’ wordt positief beoordeeld op basis van negatieve eigenschappen van de ‘ander’ (Said, 1978). Outsiders, afwijkende individuen of groepen, zijn cruciaal voor de insiders om ‘normaal’ te lijken en om een eigen culturele identiteit te kunnen vormen (Sibley, 1995; Said, 1978). Holloway en Hubbard (2001) gaan hier in mee door aan te geven dat de identiteit niet alleen wordt gevormd door wat je bent, maar ook door wat je niet bent. Het afzetten tegen wat je niet bent bepaalt onder andere wat je wel bent.

In 'The Stranger' beschrijft Simmel (1908) het bestaan van de outsider, oftewel de vreemdeling. De vreemdeling is een persoon die niet gebonden is aan een plek. Deze kan als een categorie gezien worden (Simmel, 1908). Dit is van belang, omdat in het geval van de woonwagenbewoners deze niet wordt gezien als een individu met een eigen persoonlijkheid, maar als een woonwagenbewoner, een vreemdeling. Door ze als een categorie te zien, wordt er een afstand gecreëerd tussen de dominante groep en de vreemdeling. Simmel (1908) geeft aan dat de vorming van de categorie vreemdeling belangrijk is voor het vormen van een eigen culturele identiteit door individuen en groepen, dit komt overeen met het voorgaande. Het onderscheid wordt gemaakt tussen 'wij' en 'zij'. Er wordt bepaald wie er bij mag horen en wie er niet bij kan en wil horen.

2.3 Woonwagenbewoners en sociale exclusie

2.3.1 Dwelling and mobility

Woonwagenbewoners kennen een geschiedenis van sociale exclusie (Weller, 2005; Sibley, 1995). Het reizende bestaan van woonwagenbewoners in het verleden speelt hier een rol in. In de westerse cultuur is de dominante groep gevestigd op een plek, terwijl woonwagenbewoners van plek naar plek trokken (Simmel, 1908). Heidegger (1954) gebruikt de term *dwelling* voor het verblijven en het leven op een plek. Thuis is de ultieme basisvorm van *dasein*, er zijn (Heidegger, 1954). In deze vaste en begrensde plek is een persoon geworteld. *Dwelling* wordt gezien als de normale situatie, maar er zijn altijd mensen geweest die niet binnen het kader passen (Heidegger, 1954). Het gaat hierbij om vreemdelingen, zwervers, nomaden en reizigers. En dus ook om woonwagenbewoners (Oakes & Price, 2008). Wanneer uitgegaan wordt van *dwelling* als de ultieme basisvorm kan *mobility* als het ware als een 'disfunctie' of een 'afwijking' gezien worden (May, 2000). Rondreizen wordt dan gezien als een afwijking van de normen en waarden van de dominante groep. Deze benadering van *dwelling* als de ultieme basisvorm en *mobility* als een 'disfunctie' of een 'afwijking' geeft weer waarom woonwagenbewoners aan sociale exclusie zijn onderworpen. In de maatschappij leidt deze benadering er toe dat woonwagenbewoners niet binnen het kader van de dominante groep passen, als de ander worden gezien en tot uitsluiting van de woonwagenbewoners.

2.3.2 "The Pure and the Defiled"

Sibley (1995) gaat in 'Mapping the Pure and the Defiled' in op het vormen van een identiteit in relatie tot anderen en de fysieke omgeving. De *object relations theory*, een theoretische benadering van sociale inclusie en exclusie, is door Sibley (1995) gespecificeerd in zijn onderzoek naar de maatschappelijke positie van *gypsies*. Er wordt weergegeven hoe het proces van uitsluiting van *gypsies* verloopt. Bij de *object relations theory* staat centraal dat individuen en groepen positieve identiteiten van henzelf vormen, door middel van een proces waarbij andere afwijkende individuen en groepen als minder worden gezien. De relatie tot de 'pure' objecten wordt gezocht. Er worden fysieke, psychologische en sociale grenzen gesteld, waarbij *the other* gezien wordt als onzuiver (*the Defiled*) en *the self* wordt geconstrueerd als zuiver (*the Pure*) (Sibley, 1995).

Volgens Sibley (1995) worden Europese woonwagenbewoners veelal als 'verontreinigd' gezien. Dit beeld wordt versterkt door activiteiten die, volgens de dominante groep, kenmerkend zijn voor woonwagenbewoners. Het gaat hierbij om activiteiten zoals het verzamelen van schroot, het bezetten van marginale ruimtes, bijvoorbeeld de braakliggende gronden in steden, de controle van instanties proberen te voorkomen en het willen behouden van een zekere mate van autonomie. Dit beeld bevestigt een verband tussen woonwagenbewoners en verontreiniging. De dominante groep, *the Pure*, ziet deze activiteiten en de houding van woonwagenbewoners als onzuiver. Het handelen in schroot bijvoorbeeld wordt door de dominante groep niet als 'pure' gezien, maar als 'defiled'. Woonwagenbewoners vestigen zich, in het geval van de braakliggende gronden bijvoorbeeld, op afgedankte plekken van de dominante groep. Deze plek is voor de dominante groep niet meer van

belang, maar voor woonwagenbewoners wel. Zij nemen een *'defiled'* plek in, die voor de dominante groep niet langer *'pure'* is. Het willen behouden van autonomie gaat tegen de autoriteit van de dominante groep in. Dit wordt door *the Pure* als onzuiver ervaren.

Het gevolg is dat de angst voor 'verontreinigde' woonwagenbewoners leidt tot pogingen om hen buiten de ruimte van de dominante groep te plaatsen (Sibley, 1995). Dit is volgens Sibley (1995) het proces van het vormen van een eigen identiteit door het vaststellen van grenzen waarmee anderen worden buitengesloten. De gevoelens van mensen over anderen worden vertaald naar ruimtelijke praktijken, hetgeen dat leidt tot uitsluiting in de bestaande ruimte. Minderheden, 'imperfecte' mensen, waaronder de woonwagenbewoner, worden door de dominante groep elders geplaatst, zoals aan de rand van een stad aldus Sibley (1995). Dit wordt gedaan om het verontreinigde, *the Defiled*, uit te sluiten van het zuivere, *the Pure*.

Door het uitsluiten van *the Defiled*, worden de stereotiepe associaties over woonwagenbewoners veelal bevestigd. Er ontstaat ruimte voor het gedrag van de woonwagenbewoners dat door de dominante groep als *'defiled'* wordt gezien (Sibley, 1995). Bijvoorbeeld wanneer de woonwagenbewoners op een afgelegen plaats worden geplaatst. Hier hebben zij de ruimte om praktijken uit te voeren die in de woonwagenhistorie altijd aanwezig zijn geweest, zoals het verzamelen van schroot of het beginnen van een autosloperij (Khonraad en Veldhuijsen, 2009; Nieuwenhuizen, 2004; Sibley, 1995). Deze praktijken leiden veelal tot een rommelige en verontreinigde omgeving, dat weer gezien wordt als *'defiled'* door de dominante groep. De aangewezen plek biedt ruimte voor de zelfstandige en onafhankelijke houding van woonwagenbewoners. Deze houding staat tegenover de gevestigde culturele praktijken, welke als *'pure'* worden gezien. Het stereotiepe beeld van de verontreinigde woonwagenbewoner wordt in een dergelijk geval vertaald naar de praktijk (Sibley, 1995).

Het feit dat de woonwagenbewoners echter sterke taboes met betrekking tot vervuiling en hoge normen van hygiëne erop nahouden, is niet relevant voor de meeste personen in de dominante groep (Sibley, 1995). Misvattingen van de meerderheid van de dominante groep wakkeren het proces van sociale exclusie gericht op woonwagenbewoners en hun vroegere nomadische levensstijl aan aldus Weller (2005). De zelfstandige en onafhankelijke houding tegenover de culturele praktijken van de gevestigde dominante groep wordt gezien als een afwijzing van het willen aanpassen en het gebrek aan bereidheid om te voldoen aan de meerderheid (Weller, 2005). Het niet mogen, kunnen en willen horen bij de dominante groep is in dit proces duidelijk zichtbaar.

3. Geletterdheid

Naast de sociale positie van woonwagenbewoners staat geletterdheid onder woonwagenbewoners centraal in de onderzoek. Woonwagenbewoners hebben een achterstand op het gebied van geletterdheid (Inspectie Leefomgeving en Transport, 2012; Bohnenn et al., 2004). Wat er precies onder geletterdheid verstaan wordt en welke er vaardigheden nodig zijn, wordt in dit hoofdstuk aan de orde gesteld.

3.1 Conceptualisering geletterdheid

Geletterdheid is een complex en pluraal concept (Mariën & Van Audenhove, 2011; Lankshear & Knobel, 2008). Er zijn verschillende soorten geletterdheden en verschillende conceptualiseringen. Tevens bestaan er verschillende vormen van geletterdheid binnen verschillende contexten. Dit maakt het lastig om een eenduidige visie te geven van geletterdheid. Graham en Goodrum (2007, p. 474) vullen geletterdheid als volgt in: *“The ability to understand and make meanings of the universe of symbolic resources to which we have access, including access to the technical means to do this.”* Deze definitie geeft niet concreet weer wat geletterdheid inhoud en wat symbolische middelen zijn, maar omvat de complexe inhoud van het concept. Belangrijk is dat betekenissen worden toegekend aan symbolische middelen. Een geletterd persoon is in staat symbolische middelen te begrijpen en kan aan de hand hiervan betekenissen vormen.

Lankshear en Knobel (2008) spreken over geletterdheid als bestaande uit competenties en basisvaardigheden. De basisvaardigheden zijn het kunnen lezen en begrijpen van (digitale) contexten, het kunnen creëren van (digitale) informatie en het kunnen evalueren van deze informatie. Het creëren en evalueren van informatie sluit aan bij de door de ALA (American Library Association) genoemde notie van informatiegeletterdheid, waarop Mariën en Van Audenhove (2011) zich baseren. Zij stellen dat informatiegeletterdheid bestaat uit een lineair proces van zes stappen:

1. Het (h)erkennen van de nood aan informatie;
2. De identificatie van de informatie die nodig is;
3. Het vinden van deze informatie;
4. Het evalueren van deze informatie;
5. Het managen van deze informatie;
6. Het effectief gebruiken van deze informatie.

(Mariën & Van Audenhove, 2011, p.24)

Tussen het creëren en evalueren van informatie zitten meerdere stappen blijkt uit het proces. De stappen zijn nodig om de behoefte aan informatie op een effectieve wijze te kunnen invullen.

De wetenschappelijke benadering dat geletterdheid bestaat uit meerdere dimensies wordt overgenomen in de praktijk. Zo benadrukt het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006) dat geletterdheid niet langer meer gedefinieerd kan worden als een pure technische vaardigheid van het kunnen lezen en schrijven, zoals in het verleden wel werd gedaan. De reden hiervoor is dat de huidige kennissamenleving steeds hogere eisen stelt aan het vermogen om informatie te kunnen verwerken. De OESO (De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) heeft geletterdheid geherdefinieerd als de kennis en vaardigheden die nodig zijn om informatie te kunnen vinden, begrijpen en gebruiken in bijvoorbeeld sollicitatiebrieven, bijsluiters, nieuwsberichten, fictie, kaarten, en tabellen (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2006).

Ondanks dat het lastig is om een eenduidige visie te geven van geletterdheid, kan aan de hand van het voorgaande een invulling van het concept gegeven worden. De definitie van Graham en Goodrum (2007) is niet concreet, maar vormt samen met de vaardigheden benoemd door Lankshear & Knobel (2008) en de zes stappen uit het lineaire proces van Mariën & Van Audenhove (2011) de invulling van geletterdheid voor dit onderzoek. Geletterdheid gaat om het vermogen om symbolische middelen, informatie in verschillende vormen en in verschillende contexten, eigen te kunnen maken

door er betekenis aan te geven en deze te kunnen delen. Dit door zelf de benodigde informatie te kunnen vinden en creëren uit (digitale) contexten en door het begrijpen, inschatten, inzetten en evalueren van deze informatie. Een geletterd persoon kan lezen en schrijven, maar begrijpt de informatie ook en kan deze inzetten ten behoeve van zijn eigen voordeel. Dit is belangrijk om te kunnen participeren in de huidige kennissamenleving (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2006).

3.2 Digitale geletterdheid

Informatie is niet alleen op papier aanwezig, maar is steeds meer in een digitale context zichtbaar (Mariën & Van Audenhove, 2011). Naast klassieke geletterdheid kan geletterdheid in digitale geletterdheid worden onderscheiden. Een aspect dat in een digitaliserende wereld steeds belangrijker wordt en van belang is voor dit onderzoek. Digitale geletterdheid wordt door Martin (2006, p. 255) als volgt gedefinieerd: *“Digital literacy is the awareness, attitude and ability of individuals to appropriately use digital tools and facilities to identify, access, manage, integrate, evaluate, analyse and synthesise digital resources, construct new knowledge, create media expressions, and communicate with others, in the context of specific life situations, order to enable constructive social action; and to reflect upon this process.”* Mariën en Van Audenhove (2011) stellen dat digitale geletterdheid ruim ingevuld moet worden door mee te gaan met deze definitie. De definitie van Graham en Goodrum (2007) zoals eerder genoemd is, moet volgens Lankshear en Knobel (2008) doorgetrokken worden naar digitale geletterdheid. Dit betekent dat digitale geletterdheid staat voor talloze sociale praktijken en opvattingen over het betekenis geven, met behulp van teksten die worden geproduceerd, ontvangen, gedistribueerd en uitgewisseld via digitale codificatie (Lankshear & Knobel, 2008). Ook hier wordt een ruime invulling gegeven aan digitale geletterdheid.

Hague en Payton (2010) schrijven dat een persoon digitaal geletterd is wanneer het beschikt over een brede reeks praktijken en culturele bronnen, waardoor de persoon in staat is om digitale middelen te kunnen gebruiken. Het is het vermogen om betekenissen te vormen aan de hand van digitale middelen en de betekenissen te delen in verschillende contexten. Dit door te creëren, samen te werken en effectief te communiceren met behulp van digitale middelen. En daarnaast door te begrijpen hoe en wanneer digitale middelen het best kunnen worden ingezet (Hague & Payton, 2010). Deze definitie is vergelijkbaar met de definitie van Martin (2005). Beide definities benadrukken het vermogen om betekenissen op een effectieve wijze te kunnen creëren en te delen door het gebruik van digitale middelen. De definitie van Martin (2005) gaat daarnaast meer specifiek in op mogelijkheden om te kunnen zoeken, beoordelen en het samenvoegen van digitale bronnen. De mate van digitale geletterdheid wordt niet alleen beïnvloedt door de toegang tot digitale middelen, maar wordt ook gestimuleerd of juist belemmerd door verschillende houdingen en attitudes tegenover het gebruik van digitale middelen (Helsper, 2012; Selwyn, 2004).

Volgens Ng (2012) verwijst het concept digitale geletterdheid naar de veelheid van geletterdheid, gerelateerd aan het gebruik van digitale technieken. De geletterdheid wordt ingezet voor het gebruik van digitale middelen. Het gebruik van digitale middelen wordt hiervoor ook een aantal keren genoemd zonder specifiek in te gaan op wat hiermee bedoeld wordt. Ng (2012) maakt dit wel specifiek. Digitale middelen worden gebruikt door individuen voor educatieve, sociale doeleinden en/of doeleinden gericht op entertainment volgens Ng (2012). Dit door middel van digitale apparatuur, zoals de laptop, computer, tablet computer, mobiele telefoon, smartphone en gamecomputer. Deze definitie mist het gebruik van digitale middelen voor zakelijke of economische doeleinden, zoals wel door Helsper (2012) wordt genoemd.

3.3 Vaardigheden

Het digitaal geletterd zijn vereist verschillende vaardigheden. Van Dijk (2005) verstaat onder digitale vaardigheden het volgende: *‘set of skills that users need to operate computers and their networks, to*

search and select information, and the ability to use them for the fulfillment of one's goals' (Van Dijk, 2005, p. 73). In de wetenschappelijke literatuur worden vele verschillende soorten vaardigheden gecategoriseerd en op verschillende wijzen benoemd. Deze worden in figuur 1 inzichtelijk gemaakt. De digitale vaardigheden zijn gericht op het kunnen bedienen van de techniek en het inzetten van techniek als voordeel.

	Vaardigheid	Inhoud
Bedienen van de techniek	Instrumentele vaardigheden (Steyaert, 2000)	Deze vaardigheden verwijzen naar de knoppenkennis en de vaardigheden die als operationeel worden gezien om de technologie te kunnen bedienen
	Operationele vaardigheden (Van Deursen, 2010; Van Dijk, 2005)	
	Technische vaardigheden (Helsper, 2008)	
	Technische competentie (Mossberger et al., 2003)	Deze competentie staat voor de vaardigheden die nodig zijn om het Internet te kunnen bedienen
Inzetten van techniek als voordeel	Structurele vaardigheden (Steyaert, 2000)	Deze vaardigheden staan voor het kunnen omgaan met de structuur van een medium, zowel toegepast op oude als nieuwe media
	Formele vaardigheden (Van Dijk, 2005)	
	Strategische vaardigheden (Steyaert, 2000)	De instelling om proactief op zoek te gaan naar informatie die relevant is en deze informatie te kunnen gebruiken om een beslissing te kunnen maken
	Strategische vaardigheden (Van Dijk, 2005)	De benodigde competenties om gebruik te maken van een computer en netwerken als eigen voordeel of ter bevordering van de eigen sociale positie
	Informatievaardigheden (Van Dijk, 2005)	De competenties die nodig zijn voor het zoeken, vinden, selecteren, evalueren en toepassen van informatie
	Communicatievaardigheden (Van Deursen, 2010; Van Deursen & Van Dijk, 2009; Bouwman & Van der Duin, 2007)	Het kunnen deelnemen in online netwerken en groepsgesprekken, het inschatten van de juiste lengte van een bericht of het gebruik kunnen maken van gepaste afkortingen en emoticons

Figuur 1: vaardigheden digitale geletterdheid

De categorie communicatievaardigheden worden apart genoemd, omdat voor online communicatie een hele reeks vaardigheden nodig zijn die niet terug te vinden zijn in de andere categorieën (Van Deursen & Van Dijk, 2009). Het deelnemen aan online netwerken vraagt om een juiste inschatting, omdat er niet altijd de mogelijkheid is om een lang bericht te typen of dit is niet gebruikelijk op ieder medium. Tijdens een online gesprek worden veelal afkortingen gebruikt, zoals CU (see you) of THX (thanks) (Wikipedia, 2013a). Ook emoticons worden vaak gebruikt in online gesprekken. Dit zijn symbolen die emoties weergeven door middel van een combinatie van lees- en lettertekens of afbeeldingen (Wikipedia, 2013b). Een voorbeeld is de emoticon :-) of ☺, dat staat voor een lachend gezichtje. Het inzetten van techniek ten behoeve van communicatie komt overeen met de definitie van Martin (2006), Hague en Payton (2010) en de doeleinden van Ng (2012) zoals deze eerder zijn beschreven. Digitale middelen kunnen ingezet worden voor het delen van betekenissen, dit vraagt

om gepaste communicatie vaardigheden en gaat samen met verschillende sociale praktijken en opvattingen over het betekenis geven (Lankshear en Knobel, 2008).

Dat er verschillende vaardigheden onderscheiden kunnen worden, sluit aan bij de ruime invulling van digitale geletterdheid. Sommige vaardigheden liggen dicht bij elkaar, zoals de strategische vaardigheden (Steyaert, 2000) en de informatievaardigheden (Van Dijk, 2005). Het verschil is dat het bij de strategische vaardigheden gaat om de instelling om op zoek te gaan en bij informatievaardigheden om de benodigde competenties voor het zoeken. Zoals figuur 1 laat zien worden er verschillende vaardigheden benoemd, maar kan er een onderscheid gemaakt worden tussen de vaardigheden voor het bedienen van de techniek en voor het voordeel halen uit de techniek. Het proactief zoeken, vinden, evalueren en effectief gebruiken van informatie is terug te zien in de invulling van geletterdheid door Lankshear & Knobel (2008) en het lineair proces dat hiervoor toegepast wordt door Mariën en Van Audenhove (2011).

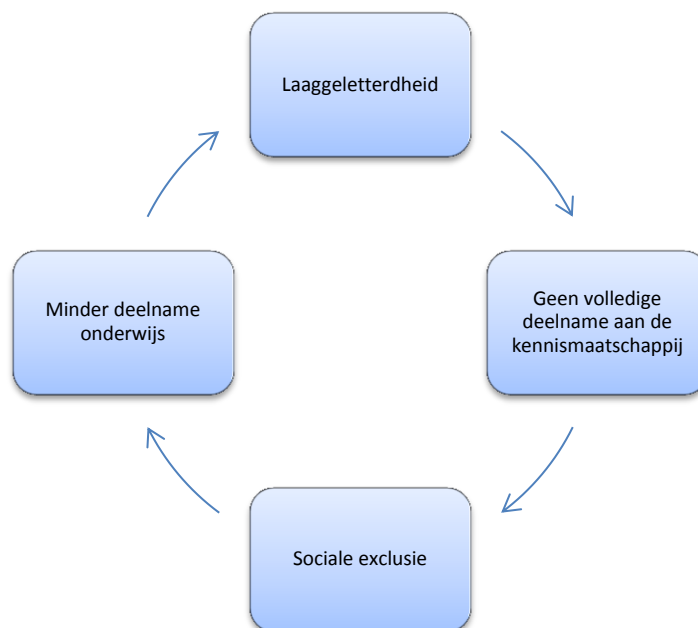
De 'do-it-yourself approach' gaat in op het leren beheersen van digitale vaardigheden door middel van trail-and-error (Matzat & Sadowski, 2012). Het leren door middel van trail-and-error is een bruikbare methode voor het ontwikkelen van digitale vaardigheden en met name wanneer het gebruik van digitale middelen thuis plaatsvindt volgens Van Dijk (2005). Hier is ruimte voor het zelf leren omgaan, verkennen en experimenteren met digitale middelen (Van Dijk, 2005). Uit onderzoek van Matzak en Sadowski (2012) blijkt dat vaker gebruik van digitale middelen leidt tot meer digitale vaardigheden, maar andersom geldt dit niet. Wanneer een individu over minimale vaardigheden beschikt, een positieve houding heeft over het gebruik van ICT (Information and Communication Technologies) en gemotiveerd is om digitale middelen te gebruiken, kunnen zij profiteren van het thuis zelf leren en experimenteren met digitale middelen (Matzat & Sadowski, 2012).

De hiervoor genoemde vaardigheden worden klassieke determinanten van digitale vaardigheden genoemd. Deze worden veelal gebruikt in bestaande meetsystemen waarmee de mate van digitaal gebruik wordt gemeten (Mariën & Van Audenhove, 2011). Mariën en Van Audenhove (2011) geven aan dat naast deze klassieke determinanten van digitale vaardigheden ook de bijkomende indicatoren ook moeten worden meegenomen, zoals basisgeletterdheid. In verschillende wetenschappelijke literatuur wordt een minimale geletterdheid als een cruciale voorwaarde genoemd voor het verdere gebruik van ICT (Mossberger et al., 2003; Dekkers & Kegels, 2003; Lankshear & Knobel, 2008).

4. Wederkerige relatie sociale exclusie en geletterdheid

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de mogelijke relatie tussen digitale (laag)geletterdheid en de sociale positie van woonwagengebwoners. Nu er invulling is gegeven aan de exclusiemechanismen met betrekking tot de woonwagengemeenschap en het concept (digitale) geletterdheid worden in dit hoofdstuk de sociale positie en (digitale) geletterdheid van woonwagengebwoners samengebracht.

In paragraaf 2.1 zijn de verschillende dimensies van sociale exclusie genoemd. De genoemde karakteristieken zijn niet allemaal van belang voor dit onderzoek. Voor de situatie van de woonwagengebwoners in dit onderzoek is de dimensie laag opleidingsniveau het meest van belang. Het geletterd zijn is nu een belangrijke vaardigheid om te kunnen participeren in de samenleving (Mariën & Van Audenhove, 2011; Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2006). De sociale positie van de woonwagengebwoners heeft er toe geleid dat zij relatief minder geletterd zijn geraakt vergeleken met de overige samenleving. Het volgen van onderwijs werd niet altijd als belangrijk ervaren, omdat woonwagengebwoners traditionele beroepen uitvoerden waar geen onderwijs voor nodig was (Sollie et al, 2013; Nieuwenhuizen, 2004). Tevens staat het regulier onderwijs buiten de woonwagengemeenschap, dit wordt georganiseerd door 'burgers' (EUMC, 2006). Woonwagengebwoners ervoeren het onderwijs als opgedrongen; het was niet hun eigen keuze, maar ze moesten het volgen (Nieuwenhuizen, 2004; Seuren & Simons, 2003). Het gevolg is dat een deel van de woonwagengebwoners zich afzetten tegen het onderwijs (EUMC, 2006; Nieuwenhuizen, 2004; Timmermans en Van den Hurk, 2002). Daarnaast waren er op sommige woonwagelocaties wel scholen aanwezig, zogeheten 'kampscholen', maar deze richtten zich vooral op het naar school gaan en het houden van leerlingen (Seuren & Simons, 2003). Het geven van kwalitatief goed onderwijs bleef hierdoor achter (VSRWN, 2013). Deze factoren hebben bijgedragen aan het lage opleidingsniveau en de lage geletterdheid van de woonwagengebwoners. De voorsprong van de overige samenleving versterkt het proces van sociale exclusie. Mariën en Van Audenhove (2011) benoemen dat sociale exclusie wordt gekenmerkt door een vicieuze cirkel waarbij de verschillende oorzaken en gevolgen van sociale exclusie elkaar negatief beïnvloeden en versterken. Figuur 2 toont de wederkerige relatie tussen laaggeletterdheid en sociale exclusie. Dit is het beginpunt van het conceptueel model voor dit onderzoek.

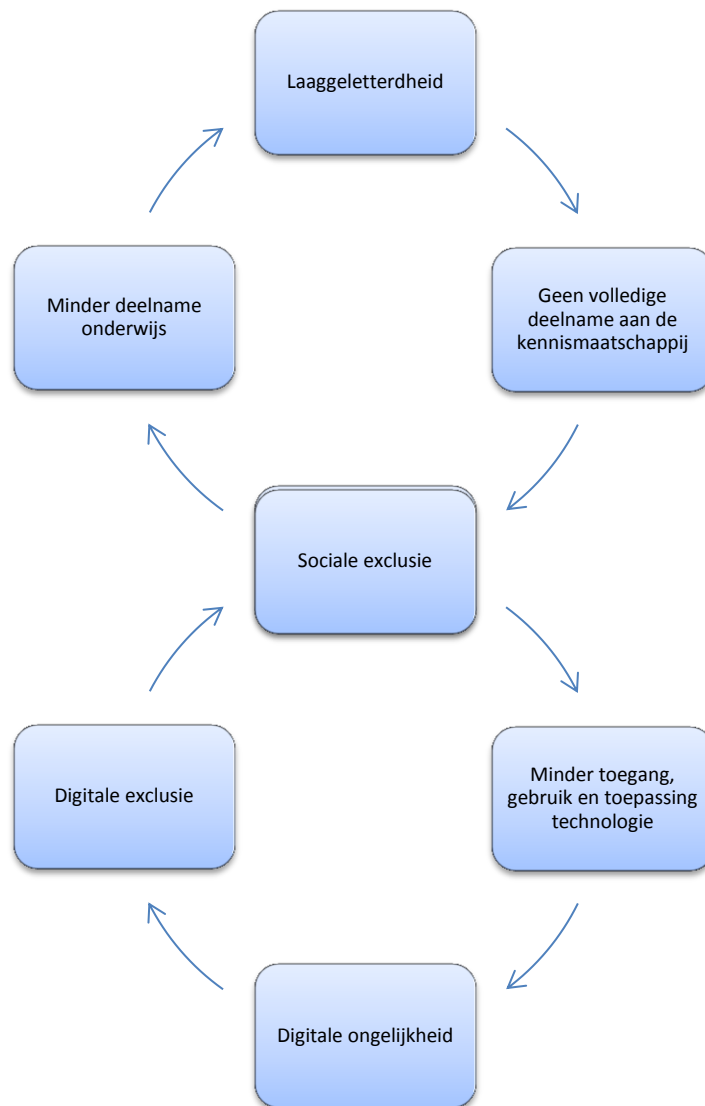

Figuur 2: wederkerige relatie laaggeletterdheid en sociale exclusie

Zoals beschreven is, kan geletterdheid ook onderscheiden worden in digitale geletterdheid. Dit wordt steeds belangrijker met de digitalisering. Mariën en Van Audenhove (2011) stellen dat de opkomende digitalisering een bedreiging kan vormen voor de persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling van een persoon. Door het toenemende gebruik van digitale middelen op verschillende gebieden, zoals bij de overheid, gezondheidszorg, arbeidsmarkt en het onderwijs kunnen digitale ongelijkheden ontstaan en ingrijpende gevolgen hebben op economisch en sociaal gebied van een persoon (Gilbert, 2010).

Mechanismen van ongelijkheden in sociale posities hangen samen met digitale exclusie (Mariën & Van Audenhove, 2011). Gebieden van digitale en sociale uitsluiting beïnvloeden elkaar, sociaal uitgesloten individuen lopen zeven keer meer risico op digitale uitsluiting dan individuen uit kansrijke bevolkingsgroepen (Helsper, 2012). Helsper (2012) legt verbanden tussen sociale en digitale exclusie, door het combineren van de culturele, sociale, psychologische en economische middelen van huishoudens en individuen. Verschillen in de sociale positie kunnen leiden tot digitale ongelijkheid. *Digital inequality* is een begrip dat verwijst naar ongelijkheden tussen bevolkingsgroepen die afhangen van verschillende dimensies van het gebruik en toegang tot technologie (Mariën & Van Audenhove, 2011). Opleidingsniveau, inkomen, leeftijd en etnische achtergrond worden gebruikt als bepalende factoren voor het niveau van het gebruik van digitale middelen (Witte & Mannon, 2010). Volgens Van Dijk (2003) gebruiken hoogopgeleiden digitale middelen op een meer strategische en gediversifieerde manier, terwijl laagopgeleiden deze eerder gebruiken als vrijetijdsbesteding en op een spel gerelateerde wijze. Gilbert (2010) verwijst met het begrip digitale ongelijkheid naar de ongelijkheid in de toegang tot informatie en kennis.

Mariën en Van Audenhove (2011) stellen dat het medium of de technologie niet langer de belangrijkste oorzaak is van digitale uitsluiting, maar dat het gaat om de informatie- en gebruiksvoorkeuren van individuen. Digitale uitsluiting gaat over het verschil in de wijze waarop individuen of bepaalde groepen voordeel halen uit het gebruik van nieuwe media. Volgens Van Dijk (2003) is het bestaan van verschillen alleen een probleem wanneer deze verschillen samen gaan met structurele ongelijkheden. Hiermee wordt bedoeld dat een bepaalde groep systematisch meer voordeel haalt uit het gebruik van nieuwe media. Het bezit en het gebruik van techniek is niet bepalend, maar het gaat om hoe de technologie wordt toegepast en dat het doeltreffend is (Van Dijk, 2003). Zoals hiervoor naar voren gekomen is, zijn woonwagengebieden in een mindere mate geletterd geraakt vergeleken met de overige samenleving. Deze achterstand zorgt ervoor dat zij op een andere wijze of niet omgaan met technologie en minder voordeel halen uit het gebruik. Het gevolg is dat er digitale ongelijkheid ontstaat en digitale uitsluiting. Figuur 3 op de volgende pagina toont de wederkerige relatie tussen laaggeletterdheid en sociale exclusie, maar dan aangevuld met digitale exclusie. Dit is het conceptueel model voor dit onderzoek.

Figuur 3: Werking digitalisering op de wederkerige relatie laaggeletterdheid en sociale exclusie

Wanneer digitale exclusie genoemd wordt, kan ook digitale inclusie benoemd worden. Digitale inclusie kan bijdragen tot het (her)insluiten van uitgesloten individuen, door digitale inclusie wordt de sociale gelijkheid in de kennismaatschappij vergroot en wordt sociale exclusie tegengegaan (Mariën & Van Audenhove, 2011). Weller (2005) beschrijft tevens dat de toegang tot relevante informatie en advies essentieel is voor het tegengaan van de sociale exclusie van woonwagenbewoners. Digitale inclusie kan niet automatisch beschouwd worden als een tegenpool van digitale exclusie. De reden hiervoor is dat digitale exclusie gezien moet worden als een structureel probleem waarmee personen ongewild geconfronteerd worden, terwijl digitale inclusie gericht is op het bewust en vrijwillig (her)insluiten van personen die uitgesloten zijn (Mariën & Van Audenhove, 2011). Een kanttekening die gemaakt moet worden is dat het alleen digitaal insluiten van individuen of het stimuleren van het gebruik van digitale middelen onvoldoende is voor de complexe problematiek van sociale exclusie, maar dat het een onderdeel van het proces van sociale inclusie kan vormen (Mariën & Van Audenhove, 2011).

5. Woonwagenbewoners

Hiervoor is de theoretische kant belicht van de concepten sociale exclusie en geletterdheid en de wederkerige relatie tussen deze concepten. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de doelgroep; woonwagenbewoners in Nederland. De geschiedenis en de sociale positie van de woonwagenbewoners wordt beschreven en in de context van de theorie geplaatst.

5.1 Beschrijving doelgroep

Formele criteria van een woonwagenbewoner is er niet (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; PRIMO-nh, 2006). De woonwagengemeenschap bestaat uit verschillende identiteiten, waardoor het concept woonwagenbewoners lastig af te kaderen is. In dit onderzoek wordt veelal gesproken over woonwagenbewoners als zijnde één groep. Een kanttekening die hierbij geplaatst moet worden, is dat ze eigenlijk bestaan uit meerdere groepen; Sinti, Roma en de reizigers. Sinti en Roma, ook wel zigeuners genoemd, komen oorspronkelijk niet uit Nederland. De reizigers zijn veelal autochtone Nederlanders (Nieuwenhuizen, 2004, PRIMO-nh, 2006).

In de Woonwagenwet (1918-1999) werd de volgende definitie gebruikt voor de woonwagenbewoner: *'wie in een woonwagen geboren was, of op een bepaald moment in een wagen woonde of wie een duurzame relatie had met een woonwagenbewoner'* (Khonraad & Veldhuijsen, 2009, p. 11). Deze definitie is niet concreet genoeg. Wat wordt er bijvoorbeeld verstaan onder een wagen en een duurzame relatie? Het wonen in een woonwagen of woonwagenlocatie wordt vaak gebruikt als criteria van de woonwagenbewoner. Khonraad en Veldhuijsen (2009) en PRIMO-nh (2006) geven echter aan dat in deze tijd de 'echte reizigers' steeds minder vaak in een woonwagen blijven wonen. De redenen hiervoor zijn de teleurstelling over wat er op woonwagenlocaties gebeurt, de slechte naam waardoor de kans op een 'normaal' leven wordt ontnomen en in andere gevallen zijn er te weinig woonwagenstandplaatsen. Tegelijkertijd worden woonwagencentra steeds vaker bewoond door mensen waarvan de oorsprong niet op een woonwagencentrum ligt, oftewel door 'burgers' (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). De oorspronkelijke levensstijl van de woonwagenbewoner, gericht op het rondtrekken en wonen in een woonwagen, is dus onderhevig aan veranderingen. De woonwagenbewoners in dit onderzoek zijn sedentaire 'reizigers'. Ze hebben zich gevestigd op een woonwagenlocatie en trekken niet langer rond.

Ondanks de veranderingen door de tijd en dat de woonwagengemeenschap geen homogene groep vormt, kent de woonwagengemeenschap sterke culturele tradities en uitingen (Sollie et al, 2013; Weller, 2005; Nieuwenhuizen, 2004; PRIMO-nh, 2006). Volgens Khonraad en Veldhuijsen (2009) kan er niet van zoiets als de 'woonwagencultuur' gesproken worden. Zij gebruiken cultuur als bestaande uit factoren als een eigen taal, eigen rechtspraak, eigen kunst en muziek. Aangegeven wordt dat Sinti en Roma dit wel hebben, maar woonwagenbewoners niet. Khonraad en Veldhuijsen (2009) bedoelen met woonwagenbewoners de reizigers. Woonwagenbewoners vinden zelf wel dat ze een 'eigen cultuur' kennen, getypeerd door het wij-tegen-zij-gevoel, elkaar niet verlinken (horen, zien en zwijgen) en machogedrag stellen Khonraad en Veldhuijsen (2009). Zij noemen deze typering liever codes in plaats van een cultuur.

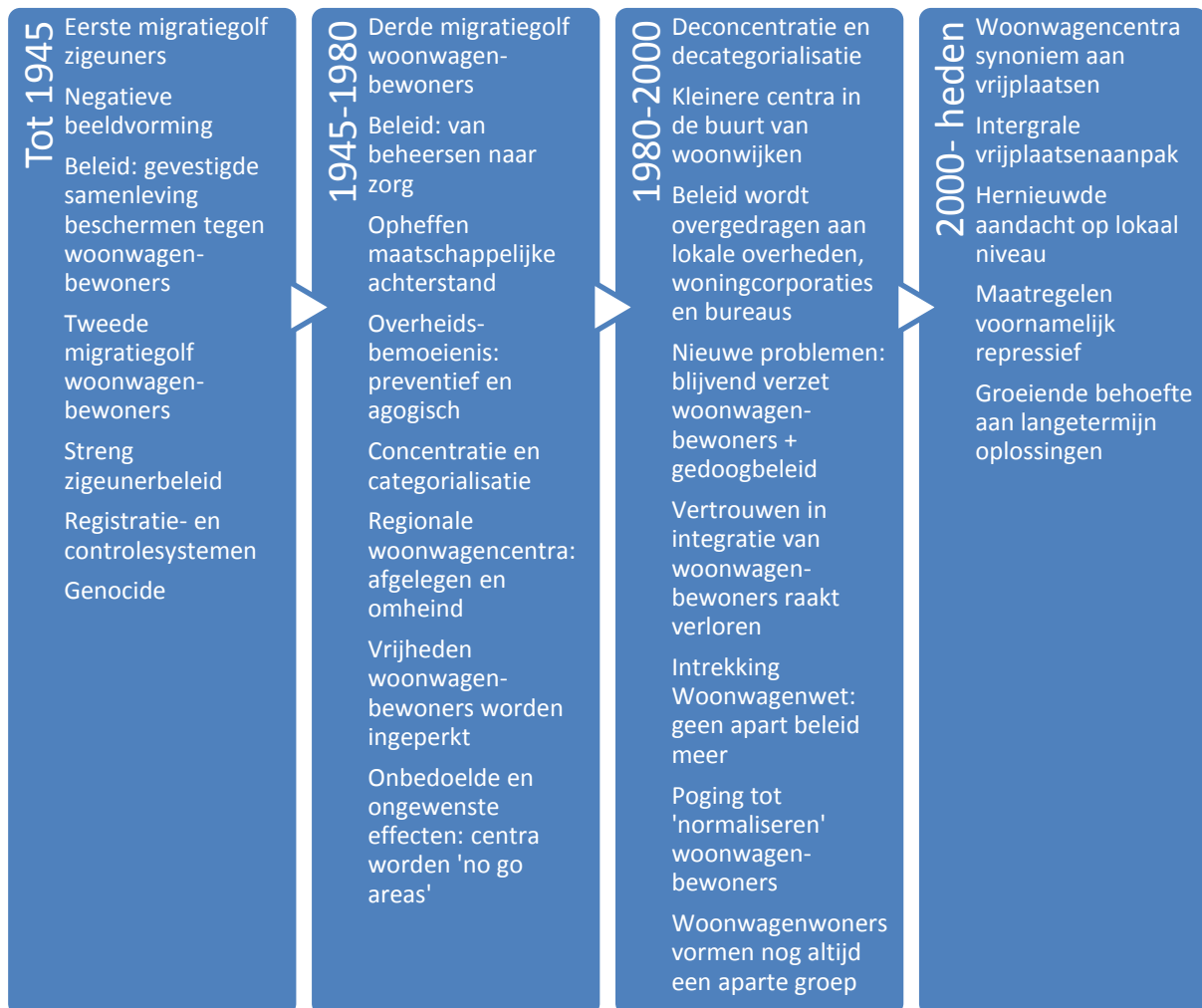
Het leven op een woonwagenlocatie kent een geheel eigen levensstijl, gekenmerkt door het vrijbuitersbestaan, een zelfstandige en onafhankelijke houding, het permanent op zoek zijn naar gaten in de markt (liefst in sectoren waar anderen zich niet wagen), een hechte familieband, sterke onderlinge solidariteit, intense sociale controle, traditionele rolopvattingen en duidelijke beelden over succes en falen (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Weller, 2005; Nieuwenhuizen, 2004; PRIMO-nh, 2006). Deze codes voor het er bij willen en mogen horen zijn uiterst subtiel en nauwelijks waar te nemen voor een buitenstaander (Khonraad & Veldhuijsen, 2009).

Woonwagenbewoners beschouwen zichzelf als een aparte groep met een eigen cultuur en bovendien ziet de maatschappij woonwagenbewoners ook als een aparte groep. Het zij-tegen-wij-

gevoel zegt dit al (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). PRIMO-nh (2006) zegt hierover het volgende: *'Sinds jaar en dag benadrukken woonwagenbewoners dat ze anders zijn dan 'huisbewoners' die ze burgers noemen'* (PRIMO-nh, 2006, p. 6). Er worden termen gebruikt onder de woonwagenbewoners om niet-woonwagenbewoners aan te duiden, zoals 'burgers' en binnen de Romacultuur wordt de term 'gadge' gehanteerd om zichzelf van anderen te onderscheiden (Sollie et al, 2013). Het onderscheid tussen 'wij' en 'zij' dat aan beide kanten wordt gemaakt, houdt de kloof tussen beide groepen in stand. Hier is het proces *othering* zichtbaar. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen 'wij' en 'zij', doordat ze zich afzetten tegen de (negatieve) eigenschappen van de anderen. De botsing tussen de codes en tradities van de woonwagengemeenschap en de dominante groep, niet-woonwagenbewoners, leidt tot belemmering van sociale inclusie (Weller, 2005). Het niet mogen, kunnen en willen horen bij de dominante groep is zichtbaar en hierdoor nemen woonwagenbewoners nog steeds een aparte positie in binnen de Nederlandse samenleving (Sollie et al, 2013; Nieuwenhuizen, 2004). De geschiedenis speelt ook een belangrijke rol in het niet mogen, kunnen en willen horen bij de dominante groep, zoals hieronder zal worden weergegeven.

5.2 Geschiedenis

De woonwagenbewoners kennen een geschiedenis van sociale exclusie (Sibley, 1995; Weller, 2005). Dit is zowel fysiek zichtbaar door de locaties van woonwagencentra, als in de plek die ze innemen in de maatschappij. Verschillende gebeurtenissen in de geschiedenis hebben bijgedragen aan dit proces. EUMC (2006), PRIMO-nh (2006), Sollie et al. (2013), Khonraad en Veldhuijsen (2009) en Nieuwenhuizen (2004) hebben de geschiedenis van de woonwagengemeenschap beschreven. In de literatuur komt niet altijd duidelijk naar voren of er specifiek over een groep of over de gehele groep woonwagenbewoners wordt gesproken. Hierdoor, en voor de volledigheid, zijn de verschillende bronnen samengevoegd in figuur 4. Onderstaand figuur geeft de verschillende periodes van de woonwagengeschiedenis weer met in steekwoorden de belangrijkste gebeurtenissen.

Figuur 4: geschiedenis woonwagenbewoners (samengesteld uit EUMC, 2006; PRIMO-nh, 2006; Sollie et al, 2013; Khonraad en Veldhuijsen, 2009; Nieuwenhuizen, 2004)

Wanneer gekeken wordt naar de geschiedenis kunnen er drie migratiegolven benoemd worden, waar woonwagenbewoners rondtrokken op zoek naar werk (Sollie et al., 2013; Nieuwenhuizen, 2004; PRIMO-nh, 2006). Woonwagenbewoners werden als sociale parasieten en als een bedreiging van de samenleving gezien (Eycken, 2006; Hancock, 1987). Rondreizen wordt gezien als een afwijking van de normen en waarden van de dominante groep, wanneer uitgegaan wordt van *dwelling* als de ultieme basisvorm en *mobility* als het ware als een 'disfunctie' of een 'afwijking' (May, 2000). Deze negatieve houding tegenover woonwagenbewoners leidt tot verschillende maatregelen om het rondreizen te stoppen, van het gevangen nemen van woonwagenbewoners tot het opzetten registratie- en controlesystemen. Na de Tweede Wereldoorlog verschuift het accent van beheersen naar zorg voor

woonwagenbewoners. In de jaren '60 en '70 werden woonwagenbewoners geconcentreerd in ongeveer vijftig grote en regionale woonwagencentra, naar aanleiding van de nieuwe Woonwagenwet uit 1968 (Nieuwenhuizen, 2004). Het doel van deze wet was het bevorderen van de aanpassing van de woonwagenbevolking aan de rest van de samenleving. Dit door ze 'met behoud van eigen cultuur' in staat te stellen om normaal te functioneren in de samenleving (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). De regionale centra waren met opzet op grote afstand van de reguliere woonwijken geplaatst en vaak voorzien van een slagboom. Deze positionering is vergelijkbaar met het proces dat Sibley (1995) beschreven heeft. De woonwagenbewoners werden buiten de ruimte van de dominante groep geplaatst. De fysieke afstand tussen woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners zorgde ook voor een sociale afstand (Sibley, 1995; Weller, 2005).

De overheidsbemoediging heeft tot meerdere onbedoelde en ongewenste effecten geleid. De woonwagenbewoners wilden niet naar de regionale centra. De vrijheid van de woonwagenbewoners werd ingeperkt, doordat zij niet meer konden gaan wanneer zij wilden (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). De woonwagenbewoners die voorheen nog rondtrokken om werkzaam te zijn, werden verstoord in hun levensonderhoud (Weller, 2005; Nieuwenhuizen, 2004). De woonwagenbewoners moesten hun vertrouwde situatie verlaten en op de regionale centra ontstond massawerkloosheid, verpaupering, toename van allerlei vormen van illegale en criminele praktijken, toenemende agressie naar elkaar, naar de omgeving en naar professionals (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). De afgelegen woonwagenlocaties waren geschikt voor deze ontwikkelingen, zoals Sibley (1995) dat ook weergeeft over "The Pure and the Defiled". Door deze onzuivere ontwikkelingen werd de sociale afstand tussen woonwagenbewoners en de dominante groep nog groter. Het functioneren in de samenleving met behoud van de 'eigen cultuur' werkte niet, doordat de overheid de vrijheid van de woonwagenbewoners inperkte en ze buiten de gevestigde samenleving geplaatst werden. Dit komt overeen met het proces zoals Sibley (1995) dat beschrijft.

In de jaren tachtig werd het concentratiebeleid omgezet naar deconcentratie. Grote woonwagencentra werden verkleind of opgeheven en er werden kleinere centra ingericht, in de buurt van woonwijken (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). Door het verkleinen van de fysieke afstand, werd geprobeerd ook de sociale afstand te verkleinen. Ondanks dat de fysieke positie van de woonwagenbewoners nu in woonwijken ligt, wordt de sociale afstand veelal niet verkleind. Er bleven centra bestaan die zich ontwikkelden tot 'no go areas' beschrijven Khonraad en Veldhuijsen (2009). Woonwagenbewoners verzetten zich tegen de zoveelste ingrijpende verandering voor deze groep. De band tussen de overheid en de woonwagenbewoners is nog steeds niet goed en de overheid verliest haar vertrouwen in de integratie van de woonwagenbewoners (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). In 1999 werd de Woonwagenwet ingetrokken. Iedere Nederlandse burger mocht weer in een woonwagen wonen. De overheid voert vanaf dat moment geen apart beleid meer voor woonwagenbewoners. De overheid wil hiermee de positie van woonwagenbewoners 'normaliseren', zij heten voortaan 'gewone burgers'. Er wordt geen handhaving meer uitgevoerd door de overheid en politie. Dit gedoogbeleid heeft tot gevolg gehad dat sommige woonwagenlocaties synoniem staan aan vrijplaatsen (Khonraad & Veldhuijsen, 2009).

Vanaf het jaar 2000 is er een hernieuwde aandacht op lokaal niveau, omdat het op sommige woonwagenlocaties uit de hand loopt. Het gedoogbeleid wordt niet langer meer geaccepteerd. Verschillende bestuurslichamen gaan samenwerken voor een gezamenlijk optreden. Vele locaties worden meegenomen in een integrale vrijplaatsenaanpak. De maatregelen moeten oplossingen bieden op de lange termijn. In al die jaren is bereikt dat woonwagenbewoners niet langer worden weggestopt, maar in de meeste gevallen onderdeel uitmaken van de reguliere woonwijken (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). Khonraad en Veldhuijsen (2009) benadrukken dat het onderdeel uitmaken van de woonwijk veelal alleen op fysiek niveau speelt.

Geconcludeerd kan worden dat in sociaal maatschappelijk opzicht woonwagengebwoners delen in welzijn en welvaart, maar toch vormen woonwagengebwoners nog steeds een minderheid (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). Deelname aan het voortgezet onderwijs en de doorstroom naar reguliere arbeidsmarkt is nog altijd problematisch. Tevens is de relatie tussen woonwagengebwoners en de niet-woonwagengebwoners nog steeds niet optimaal. Sommigen beweren dat de kloof juist groter geworden is. Daarbij worden woonwagengebwoners nog steeds en openlijker geassocieerd met allerlei vormen van criminele en illegale praktijken (Khonraad & Veldhuijsen, 2009).

5.3 Onderontwikkelde positie

De gebeurtenissen in het verleden hebben er toe geleid dat woonwagengebwoners zich in een sociaaleconomisch onderontwikkelde positie bevinden. Volgens Khonraad en Veldhuijsen (2009) blijkt dat uit verschillende studies dat veel woonwagengebwoners nog altijd een sociale achterstand hebben. Het concentratie- en deconcentratiebeleid heeft de mate van educatie beïnvloed. Van oudsher voerden woonwagengebwoners traditionele beroepen uit, zoals het scharenslijpen en stoelenmatten (Sollie et al, 2013; Nieuwenhuizen, 2004; PRIMO-nh, 2006). Scholing was niet van groot belang, het beheersen van het beroep en het genereren van een inkomen had de prioriteit. Timmermans en Van den Hurk (2002) noemen de relatie tussen woonwagengebwoners en onderwijs problematisch. Zij geven aan dat dit ontstaan is doordat onderwijs en scholen vertegenwoordigers zijn van de overheid en burgersamenleving. De eerste kennismaking met het onderwijs is door de overheid afgedwongen, het is iets wat hen werd opgelegd (Nieuwenhuizen, 2004; Timmermans en Van den Hurk, 2002).

De regionale centra die werden opgericht tijdens het concentratiebeleid in de jaren '60 en '70 beschikten over verschillende voorzieningen, waaronder over speciale woonwagenscholen. Zoals eerder naar voren gekomen is, was het onderwijs op deze scholen vele gevallen kwalitatief niet goed (VSRWN, 2013; Seuren & Simons, 2003). Daarnaast verwijderd de school de woonwagengebwoners van de tradities en regels die gelden binnen de eigen wereld en arbeidsmarkt van de woonwagengebwoners (EUMC, 2006; Nieuwenhuizen, 2004). Dit laatste speelt ook nog steeds wanneer de woonwagencentrumscholen verdwijnen en de woonwagengebwoners deelnemen aan het reguliere onderwijs. Dit heeft als gevolg dat woonwagengebwoners minder deelnemen aan het onderwijs, omdat de ouders hun kinderen in hun eigen omgeving willen houden (EUMC, 2006). De bemoeienis wordt ervaren als een inbreuk op hun eigen identiteit en bestaansrecht (Seuren & Simons, 2003). Hier is het proces *othering* zichtbaar, waarbij het onderscheid tussen *the self* en *the other* wordt gemaakt (Rijnks & Strijker, 2013). Er wordt een eigen identiteit gecreëerd door zich af te zetten tegen de identiteit van niet-woonwagengebwoners. De genoemde factoren hebben een grote invloed op de mate van geletterdheid binnen deze groep. Het blijkt dat laaggeletterdheid nog steeds een rol speelt onder woonwagengebwoners, terwijl niet-woonwagengebwoners over het algemeen geletterd zijn geraakt. Het volgende citaat geeft dit weer:

“Er zijn volwassenen die niet hebben leren lezen en schrijven, noch in het Nederlands, noch in enige andere taal omdat ze niet of nauwelijks naar school zijn geweest. Onder autochtone Nederlanders en Vlamingen is deze groep al een behoorlijk aantal jaren klein, omdat het merendeel van hen ten minste basisonderwijs heeft gevolgd, meestal zelfs meer. Als uitzondering hierop worden nog wel woonwagengebwoners en reizende bevolkingsgroepen genoemd (kermis, circus)”. (Bohnen et al., 2004, p. 21)

Ook in een rapport van Inspectie Leefomgeving en Transport (2012) wordt dit weergegeven. Er is sprake van een vooruitgang; de kinderen van woonwagengebwoners gaan tegenwoordig naar de gewone basisschool, net zoals kinderen van 'burgers'. Wel blijkt er relatief vaak sprake te zijn van een taalachterstand (Inspectie Leefomgeving en Transport, 2012).

6. Methodologische verantwoording

In dit hoofdstuk wordt verantwoording afgelegd over de gebruikte methoden in het onderzoek. Eerst wordt ingegaan op de kwalitatieve benadering van het onderzoek, vervolgens wordt de onderzoeksgroep besproken waarna een beschrijving en reflectie van de onderzoeksmethoden wordt gegeven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met de ethiek van het onderzoek.

6.1 Kwalitatief onderzoek

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is een kwalitatieve benadering gebruikt, omdat op zoek gegaan wordt naar hoe woonwagenebewoners (digitale) geletterdheid en mogelijke veranderingen van hun sociale positie ervaren en beleven. Het gaat in een kwalitatief onderzoek niet om de 'harde feiten' of vermeende objectiviteit, maar juist om subjectiviteit en meerdere perspectieven en werkelijkheden (O'Leary, 2010). De onder woorden gebrachte gevoelens en de beleving van de respondent zijn van belang tijdens het onderzoek. Door middel van kwalitatief onderzoek wordt recht gedaan aan het verhaal van de respondent. Kwalitatief onderzoek heeft de meerwaarde dat er meer diepgang van de informatie verworven kan worden (O'Leary, 2010). Er is ruimte voor de verhalen van de respondent en er is de mogelijkheid om diep op de antwoorden in te gaan, dit is belangrijk voor het verzamelen van de data voor dit onderzoek.

6.2 Onderzoeksgroep

Het houden van een onderzoek binnen de woonwagengemeenschap vraagt om een weloverwogen aanpak, vanwege de gebeurtenissen in het verleden en het imago van woonwagenebewoners. Het is niet de bedoeling dat met dit onderzoek de woonwagengemeenschap veralgemeniseerd wordt. De gebeurtenissen hebben ertoe geleid dat woonwagenebewoners veelal wantrouwend zijn tegenover de overheid en niet-woonwagenebewoners (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). Zoals beschreven is, vormt de woonwagengemeenschap een gesloten gemeenschap, met hun eigen praktijken en codes (Sollie et al, 2013; Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Weller, 2005; Nieuwenhuizen, 2004). De onderzoeker staat buiten de woonwagengemeenschap en moet daarom bewust zijn van haar positie. Een open houding is van belang. Khonraad en Veldhuijsen (2009) beschrijven dat de communicatiewijze van woonwagenebewoners uit een directe, soms confronterende wijze bestaat. Wanneer zij een persoon vertrouwen zijn zij openhartig en gastvrij. Een open attitude versterkt het vertrouwen (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). Volgens Liamputtong (2007) is kwalitatief onderzoek een geschikte methode om kwetsbare groepen te bereiken en te betrekken bij een onderzoek, vanwege de open aanpak. De respondenten hebben inspraak over hoe hun informatie wordt gebruikt. Met kwalitatief onderzoek kunnen onderzoekers zich beter afstemmen op de specifieke situatie van de respondent en een vertrouwensrelatie opbouwen. In het geval van de woonwagenrespondenten is dit belangrijk, zodat de kwantiteit en kwaliteit van de respons vergroot wordt.

Er zijn voor het onderzoek tien personen geïnterviewd, waarvan zeven woonwagenebewoners en drie professionals die werken met woonwagenebewoners. De zeven woonwagenebewoners behoren tot verschillende groepen woonwagenebewoners. Er zijn reizigers geïnterviewd in Opende (Groningen) en in Buitenpost (Friesland). Tevens is één van deze respondenten niet geboren in een woonwagen. Zij ziet zichzelf wel als een woonwagenebewoner, omdat ze vanaf haar tienerjaren in een woonwagen woont. In Dommelen (Noord-Brabant) behoren de respondenten tot de Sinti. Tabel 1 op de volgende pagina geeft de respondenten weer. De geïnterviewde professionals zijn ook opgenomen in de tabel, maar niet met alle persoonskenmerken. De reden hiervoor is dat zij niet tot de onderzoeksgroep behoren.

	Respondent	Locatie	Geslacht	Leeftijd	Opmerking
1	Woonwagewoner (Sinti)	Dommelen	V	35-45	Gatekeeper
2	Woonwagewoner (Sinti)	Dommelen	V	20-30	
3	Woonwagewoner (Sinti)	Dommelen	M	60-70	Oorspronkelijk uit Duitsland
4	Woonwagewoner (Sinti)	Dommelen	M	35-45	
5	Woonwagewoner (reiziger)	Opende	V	35-45	
6	Woonwagewoner (reiziger)	Buitenpost	M	35-45	
7	Woonwagewoner (reiziger)	Buitenpost	V	35-45	Niet geboren in een woonwagen
8	Professional		M		Gatekeeper
9	Professional		M		
10	Professional		M		

Tabel 1: respondenten

De respondenten zijn op een verschillende manier benaderd. De woonwagewoners in Groningen en Friesland zijn door de onderzoeker zelf benaderd. De onderzoeker komt uit dezelfde omgeving en kent de woonwagewoners oppervlakkig. Dit neemt een beetje van het wantrouwen weg. Het vinden van respondenten was desondanks lastig. De woonwagenlocatie in Opende leverde te weinig respondenten op en daarom zijn er ook respondenten gezocht in Buitenpost.

De locatie in Dommelen is bezocht voordat de interviews zijn afgenomen, onder andere samen met een professional (respondent 8). Door dit bezoek is een eerste beeld gevormd van de locatie en tevens is het eerste contact met de woonwagewoners hier gelegd. De respondenten uit Dommelen zijn via de professional benaderd. Het benaderen van de woonwagewoners via een persoon die de woonwagewoners wel kent, zorgt voor een grotere kans op medewerking. De professional kan gezien worden als een gatekeeper. Gatekeepers geven de onderzoeker toegang tot de gemeenschap (Hennink et al., 2011). De professional is bekend met de groep en acht personen geschikt voor het onderzoek. Gatekeepers hebben een zichtbare rol binnen een lokale gemeenschap, kennen de gemeenschap en de karakteristieken van de leden en ze kunnen een belangrijke rol spelen tussen de respondenten en de onderzoeker (Hennink et al., 2011)

Tijdens dit onderzoek is er een tweede gatekeeper te onderscheiden, woonwagewoonster in Dommelen. Zij heeft andere woonwagewoners gevraagd te participeren binnen het onderzoek. Uiteindelijk leidde dit tot een gatekeeper-interview. De respondent kon naast haar eigen verhaal veel vertellen over de andere bewoners van deze woonwagenlocatie. Het verschil tussen de gatekeepers is dat de professional een formele relatie heeft met de woonwagewoners, terwijl de woonwagewoonster een insider is. De professional weet hoe het is om als 'burger' om te gaan met woonwagewoners en kan met deze blik helpen bij het vinden en benaderen van de juiste respondenten. De woonwagewoonster heeft persoonlijke contacten met de andere woonwagewoners en kan deze inzetten voor het onderzoek.

Naast de woonwagewoners zijn er drie professionals geïnterviewd. Zij leiden voor gemeenten en corporaties allerlei projecten en diensten met woonwagewoners. De professionals hebben veel contact met woonwagewoners en kunnen daarom een goed inzicht geven in de communicatie van woonwagewoners en de mogelijke veranderingen die de digitalisering met zich meebrengt. Tijdens de interviews kwamen zij met een inzicht in een bredere context. De verzamelde data van de interviews zijn de waarheden van de respondenten en het is niet de taak van de onderzoeker om hier een oordeel aan te geven, maar om deze meningen en waarheden te interpreteren. De interviews met de professionals hebben bijgedragen aan het kunnen interpreteren van de data van de woonwagewoners in een bredere context. Daarnaast hebben zij op verschillende woonwagenlocaties in Nederland gewerkt en met verschillende groepen woonwagewoners. De

van hun afkomstige informatie is gebaseerd op meerdere woonwagenbewoners en niet alleen op een specifieke situatie.

6.3 Onderzoeksmethoden

Er zijn verschillende methoden gebruikt voor dit onderzoek; een literatuurstudie, document- en beeldanalyse en er zijn diepte-interviews gehouden. De uitkomsten uit deze verschillende methoden zijn gecombineerd om een antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen.

6.3.1 Literatuurstudie

De literatuurstudie is gebruikt om een overzicht te krijgen van het onderwerp en voor het conceptueel en theoretisch kader. De gebruikte literatuur bestaat zowel uit wetenschappelijke literatuur als uit beleidsrapporten en –documenten. De theoretische benaderingen over sociale inclusie en exclusie zijn niet recentelijk geschreven, maar zijn nog wel steeds van toepassing zoals blijkt uit de literatuur van korter geleden. Met behulp van de literatuurstudie is inzicht gecreëerd in de geschiedenis van de sociale positie van de woonwagenbewoners. Er is een globaal beeld gevormd van de woonwagengemeenschap en hiermee zijn ook de verschillen tussen de woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners inzichtelijk geworden. Dit is gebruikt om de positie van de onderzoeker te kunnen plaatsen.

6.3.2 Document- en beeldanalyse

Om een beeld te creëren van de woonwagengemeenschap is er tevens een document- en beeldanalyse uitgevoerd. Dit past bij kwalitatief onderzoek, omdat kwalitatieve data bestaat uit woorden, beelden en geluiden (Kitchin & Tate, 2000). De bronnen die gebruikt zijn voor dit onderzoek geven een beeld van de onderzoeksgroep en hoe de woonwagengemeenschap gezien wordt. Hierbij zijn websites, krantenartikelen, video's, gesprekken en observaties gebruikt. Om een eenzijdige beeldvorming te voorkomen zijn er bronnen bekeken en gelezen die gepubliceerd zijn door woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners. Vanuit verschillende media is er een negatieve beeldvorming van de woonwagengemeenschap. Met dit in gedachten is er bewust omgegaan met de informatie uit de document- en beeldanalyse, dat deze niet geldend is voor de gehele woonwagengemeenschap. Iedere keer is de afweging gemaakt of de informatie representatief is en in welke context het gepubliceerd is.

Naast de digitale observaties zijn er ook gesprekken gevoerd en hebben er observaties plaatsgevonden op woonwagenlocaties. Zo zijn ervoor het afnemen van de diepte-interviews bezoeken gebracht aan de woonwagenlocaties. De gesprekken hebben plaatsgevonden met personen die bekend zijn met de woonwagengemeenschap door hun baan. Door de gesprekken konden ervaringen met woonwagenbewoners van niet-woonwagenbewoners gedeeld worden met de onderzoeker. Deze ervaringen zijn meegenomen naar de interviews. Een voorbeeld is bijvoorbeeld het uitdoen van de schoenen bij het betreden van de woonwagen. De onderzoeker laat door het uitdoen van de schoenen zien dat zij de praktijken van de woonwagengemeenschap accepteert. Ook ervaringen met de directe benadering van de woonwagenbewoners, waar ook Khonraad en Veldhuijsen (2009) over schrijven, zijn hiervan een voorbeeld. Door de gehoorde ervaringen is de onderzoeker bewust geworden van de manier van communiceren van woonwagenbewoners, kan de onderzoeker hier rekening mee houden en er op in spelen. Deze voorbeelden zijn punten waarmee rekening gehouden moet worden om de interviews te doen slagen.

Tijdens de observaties zijn de woonwagenbewoners in hun eigen omgeving geobserveerd. De woonwagenbewoners waren zich in sommige situaties wel bewust van de aanwezigheid van de onderzoeker, andere keren niet. Een observatie kan onopgemerkt plaats vinden waardoor gedrag, expressies en interacties niet worden beïnvloed door de onderzoeker. Welke onuitsproken regels

en gedragingen er plaatsvinden konden geobserveerd worden. Doordat dit direct in de context wordt geplaatst, geeft het een duidelijk beeld van de onderzoeksgroep.

6.3.3 Diepte-interviews

Er zijn tien diepte-interviews met woonwagenbewoners en professionals afgenomen voor het onderzoek. Het gaat in dit onderzoek om de gevoelens, ervaringen en belevingen van woonwagenbewoners met betrekking tot (digitale) geletterdheid. Daarnaast gaat het om de betekenis die woonwagenbewoners toekennen aan hun plek in de gemeenschap, verandert deze in de digitale tijd of niet? Brengt het digitale tijdsperk belemmeringen mee of biedt het juist mogelijkheden voor sociale inclusie? Diepte-interviews als dataverzamelmethode is een goede methode voor het verkrijgen van toegang tot informatie over meningen en ervaringen. Er kan veel persoonlijke informatie verzameld worden met deze methode, de respondenten hebben de mogelijkheid om hun eigen versie van hun ervaringen te vertellen. Zoals Hay (2010) aangeeft kan er door het houden van interviews begrepen worden hoe betekenissen verschillen tussen personen.

Er is een interviewgide opgesteld met een semigestructureerde stijl. Gezien de onderzoeksgroep is deze aanpak geschikt, de semigestructureerd interviewgide biedt ruimte voor een gesprek dat even een andere wending neemt (Flowerdew & Martin, 2005). Khonraad en Veldhuijsen (2009) stellen dat woonwagenbewoners weinig vertrouwen hebben in ‘gesnuffel’ in hun leven. Door de semigestructureerde stijl van het interview behield de respondent een bepaalde mate van controle, omdat er ruimte was voor het verhaal van de woonwagenbewoner. Door de flexibiliteit in het interview ontstond er een open gesprek. De vragen konden goed afgestemd worden op de manier van communiceren van woonwagenbewoners en de specifieke situatie. Daarnaast kon er geschakeld worden tussen de verschillende informatie. Er zijn twee verschillende interviewgides gebruikt, voor de woonwagenbewoners en professionals. De interviewgide voor woonwagenbewoners bestond tevens uit een korte enquête. Deze wordt afgebeeld in figuur 5. Met deze enquête werden de interviews afgesloten. Het doel van deze enquête is om inzicht te krijgen in welke media de woonwagenbewoner gebruikt.

Checklist		
Gebruikt/bezoekt u:	Ja	Nee
E-mail		
Hyves		
Facebook		
Twitter		
Pagina's speciaal voor woonwagenbewoners (bijv. Het Wiel, Woonwagennieuws, VSRWN enz.)		
Routeplanner (bijv. TomTom, Google Maps enz.)		
Ebay		
Internetbankieren		
Marktplaats		
Websites van overheden (zoals gemeente, Toeslagen.nl enz.)		
Nieuwswebsites (bijv. van een krant, Nu.nl enz.)		
Nog andere veel bezochte websites?		

Figuur 5: korte enquête, een onderdeel van de interviewgide voor de woonwagenbewoners

De interviews zijn mondeling afgenomen, op één interview na. Dit interview was met een professional en is via de mail en telefoon afgenomen. Eerst heeft deze respondent vragen via de mail beantwoord en door middel van telefonisch contact zijn de antwoorden uitgediept. De diepte-interviews zijn na het afnemen getranscribeerd en door middel van tekstanalyse is de data

geanalyseerd. De transcripten en verslagen zijn gecodeerd met behulp van het programma Atlas.TI. De codes zijn gebaseerd op de theorie en gericht op de mate van (digitale) geletterdheid, dus het gebruik van digitale middelen, op welke manier, over welke vaardigheden beschikken de respondenten en waarvoor zetten zij de digitale middelen in. Daarnaast zijn de codes gericht op de codes, praktijken en de sociale positie. De codes zijn onderverdeeld in vier families; vaardigheden, digitale middelen, woonwagencultuur en sociale positie.

6.4 Ethiek

Een belangrijk aspect van de onderzoeksethiek is het vertrouwelijk omgaan met de data om de identiteit van de respondent te beschermen (O'Leary, 2010). Daarom zijn de respondenten duidelijk geïnformeerd over het onderzoek. Ze hebben toestemming gegeven voor het houden en opnemen van de interviews. Van te voren werd benadrukt dat alles vertrouwelijk blijft en dat de respondent mocht aangeven wanneer hij of zij iets niet wilde vertellen of het interview wilde stopzetten. Tijdens het transcriberen en bij verder gebruik van de interviews zijn geen namen en andere informatie gebruikt die de privacy van de respondent kan schenden.

Bij één van de respondenten is het interview niet opgenomen, omdat de respondent dit niet wou. Ook gaf deze respondent aan dat zij het interviewverslag wilde controleren. Aan dit verzoek is voldaan en het heeft tot extra informatie geleid. Het verslag werd goedgekeurd en de respondent begon sommige onderwerpen uit te diepen. Het bleek dat de respondent na het interview nog had nagedacht over het onderwerp. Deze informatie is in overleg met de respondent meegenomen. Dit is waardevolle informatie, omdat dit uit de respondent zelf komt en blijkbaar als belangrijk genoeg wordt ervaren om het alsnog te vertellen.

De positie van de onderzoeker in dit onderzoek is belangrijk tijdens dit onderzoek, oftewel positionality. Het is belangrijk om bewust te zijn van de verschillende machtsrelaties tussen de onderzoeker en de respondenten, omdat deze de data beïnvloeden. Om te voorkomen dat de onderzoeker het onderzoek negatief beïnvloedde door haar positie, is geprobeerd om zoveel mogelijk te weten te komen over de woonwagengemeenschap en dit mee te nemen, zoals eerder beschreven is. Er is geprobeerd een open houding aan te nemen, door geen oordelen te vellen of aannames te maken en open te staan voor de verhalen. Een voorbeeld is dat ervoor gekozen is om niet gelijk de Rijksuniversiteit Groningen te noemen wanneer de woonwagenrespondent benaderd werd, maar te noemen dat het voor de opleiding is. Dit vanwege de houding van woonwagengedwongen tegenover niet-woonwagengedwongen en het onderwijs. Het was van belang voor het onderzoek dat er geen verstoorde machtspositie ontstond tussen de onderzoeker en de respondent. Het niet vormen van oordelen is soms als lastig ervaren. Sommige gebeurtenissen bevestigden bepaalde vooroordelen over woonwagengedwongen, zoals de houding tegenover 'burgers'. De ervaring is dat het lastig is om sommige dingen te benoemen, zowel tijdens de interviews als met het schrijven van het onderzoek, zonder dat er een stereotype wordt gevormd. Dit is soms niet te voorkomen, maar het is niet de bedoeling om met dit onderzoek te generaliseren.

Tijdens het onderzoek dient de onderzoeker zich bewust te zijn van de eigen positie, de interactie met de respondenten en de achtergrond van de verkregen informatie. Hiervoor dient de onderzoeker te reflecteren op het onderzoek. Dit is onder andere gedaan in de voortgangsgesprekken. De interviews zijn gereflecteerd en ervaringen zijn meegenomen naar andere interviews. De reflectiemomenten hebben bijvoorbeeld geleid tot de benadering van professionals, omdat de woonwagengedwongen moeilijk te bereiken zijn en niet erg open staan voor een interview. De boodschap die de woonwagenrespondenten uitzonden viel op. Het verschil tussen de onderzoeker en de respondent werd een aantal keren duidelijk. Bijvoorbeeld wanneer het onderwerp op de geschiedenis of de positie van woonwagengedwongen, namen zij veelal een verdedigende houding aan. Niet per se op een negatieve manier, maar zij wilden wel graag hun versie van het verhaal kwijt en aan de onderzoeker, een 'burger', uitleggen hoe zij het ervaren.

7. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van dit onderzoek beschreven en bediscussieerd, in verband met theorie zoals deze eerder beschreven is. Er worden citaten uit de verschillende interviews gebruikt om bepaalde zaken te illustreren. Ook wordt de beeld- en documentanalyse hiervoor gebruikt. Eerst wordt ingegaan op de mate van geletterdheid, waarna digitale geletterdheid beschreven wordt. Het hoofdstuk wordt afgesloten met de ontwikkelingen.

7.1 Mate van geletterdheid

7.1.1 Verschillen in geletterdheid

Woonwagengebwoners hebben vergeleken met niet-woonwagengebwoners vaker een achterstand in de mate van geletterdheid (Inspectie Leefomgeving en Transport, 2012; Bohnenn et al., 2004). De respondenten zien dit ook terug in hun eigen omgeving, ze lieten blijken dat zij meerdere woonwagengebwoners kennen die niet kunnen lezen en schrijven. Zoals bediscussieerd is, wordt de mate van geletterdheid niet alleen bepaald door het kunnen lezen en schrijven (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2006). Het gaat ook om het eigen kunnen maken van informatie en deze kunnen inzetten voor het eigen voordeel (Mariën & Van Audenhove, 2011; Lankshear & Knobel, 2008). Tijdens de interviews wordt laaggeletterdheid door de respondenten wel veel geassocieerd met het niet kunnen lezen en schrijven. De reden hiervoor is dat dit gemakkelijker te benoemen is dan het wel of niet eigen kunnen maken van informatie en of het als eigen voordeel wordt ingezet.

Het juist wel of niet geletterd zijn komt op verschillende manieren naar voren tijdens de interviews, bijvoorbeeld tijdens het invullen van de korte enquête. De gatekeeper, respondent 1, heeft de enquêtes voor respondenten 3 en 4 ingevuld, omdat zij niet (goed) kunnen lezen en schrijven. Bij respondent 5 hing een briefje op de deur waarin ze mij een goede morgen wenst, aangeeft dat ze iets later is en hoopt dat ik wil wachten. Het is een kort en bondig geschreven briefje, zonder spelfouten. Dit briefje toont niet alleen de technische vaardigheid van het kunnen lezen en schrijven, maar ook dat de respondent bewust is van de nood aan informatie, deze op een effectieve wijze creëert en kan inzetten om een boodschap te delen (Lankshear & Knobel, 2008; Mariën & Van Audenhove, 2011).

Uit de interviews is op te maken dat de mate van geletterdheid verschilt per leeftijd en tussen man en vrouw. Respondent 10 maakt een onderscheid tussen vier leeftijdscategorieën: jongeren, ouders, grootouders en overgrootouders. Woonwagengebwoners krijgen vaak op jonge leeftijd kinderen en daarom kan de leeftijdscategorie overgrootouders expliciet benoemd worden in de leeftijdsopbouw van woonwagengebwoners. De jongeren blijken beter geletterd te zijn dan de ouders en zij zijn weer in een meerdere mate geletterd dan de grootouders en overgrootouders. In Dommelen werd aan de gatekeeper gevraagd of de andere woonwagengebwoners onder de zestig jaar kunnen lezen en schrijven:

“Ja, beter dan mijn man [respondent 4, kan nauwelijks lezen en schrijven]. Dat is gewoon de generatie. En dat merk je bij ons toch om... poe... de twintig jaar met het onderwijs. Ik heb weer minder onderwijs gehad dan mijn dochters weer. Dus dat gaat steeds verder. Wordt steeds belangrijker.”- respondent 1, woonwagengebwonner

Het citaat geeft aan dat het verschil in leeftijd een rol speelt in de mate van geletterdheid. Het valt op dat de mannen in een mindere mate geletterd zijn dan de vrouwen. De mannelijke respondenten 3 en 4 kunnen nauwelijks lezen en schrijven en ook respondent 6 heeft moeite met lezen en schrijven. De traditionele man-vrouw relatie van woonwagengebwoners (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Weller, 2005; PRIMO-nh, 2006) speelt hierin een rol. Respondent 3 vertelt dat mannen vaak minder goed kunnen lezen en schrijven, omdat in het verleden de interesse in het lezen en schrijven

miste bij de mannelijke woonwagenbewoners. Het was niet belangrijk, omdat zij geld moesten verdienen en daarvoor hoefden ze niet per se te kunnen lezen en schrijven (Nieuwenhuizen, 2004; Sollie et al, 2013; PRIMO-nh, 2006). Vrouwen hebben door de traditionele rolverdeling een voorsprong op de mannen, zoals respondent 8 dat ook beschrijft:

“De vrouwen zijn veel verder ontwikkelt dan de mannen. De man is van de reis, vroeger dan hè. Ging altijd op pad om te venten, om te verkopen. En die vrouwen bestierden het huis, ook het huishouden en deden ook de administratie. Dus die zijn gewoon een stukje verder.” – respondent 8, professional

De achterstand die een deel van de mannelijke woonwagenbewoner heeft, brengt problemen met zich mee in de huidige kennismaatschappij. Ze lopen tegen problemen aan tijdens het werk bijvoorbeeld, zoals respondent 4 verteld:

“Ik ben eigenlijk spuiter en cabinebouwer, ik kan alles goed uit het hoofd. Dat heb ik vier, vijf jaar gedaan. Maar nu moet je alles lezen uit de boeken en dat gaat niet.” – respondent 4, woonwagenbewoner

Hij heeft geen baan meer doordat hij laaggeletterd is. Dit is een voorbeeld van hoe laaggeletterdheid het participeren in de kennismaatschappij tegenwerkt. Het gevolg is dat het niet volledig kunnen participeren in de kennismaatschappij sociale exclusie in de hand werkt. Sociale exclusie wordt in de eerste plaats gekenmerkt door een laag opleidingsniveau of een lage arbeidsstatus aldus Witte en Mannon (2010). Door het lage opleidingsniveau en lage arbeidersstatus kan en mag een individu er niet bij horen.

De traditionele rolverdeling tussen man en vrouw is nog steeds zichtbaar in de woonwagengemeenschap (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Weller, 2005; PRIMO-nh, 2006). Deze traditionele man-vrouw relatie is ook zichtbaar bij de respondenten, waarbij de man de kost verdient en de vrouw het huishouden doet en voor de kinderen zorgt. Het is dus belangrijk voor de mannelijke woonwagenbewoner om wel een baan te hebben, zoals ook respondent 4 aangeeft. Er wordt steeds meer ingezien dat ook mannen moeten leren lezen en schrijven, zodat zij diploma's kunnen halen. Respondent 1 gaat hier op in:

“Dat komt ook steeds meer [dat jongens geletterd raken]. Ja, want vroeger gingen de jongens dan met pa mee, met oud ijzer en zo. Maar dat wordt ook steeds minder. Als ze nu een sloopbedrijf willen of iets anders wat ze dan half zelfstandig kunnen opzetten, dan hebben ze ook diploma's en dingetjes nodig, papieren, daar moeten ze wel voor werken. Alle nichtjes en vriendinnen vinden het toch heel belangrijk dat de kinderen naar school gaan, een opleiding volgen. Ik wou eigenlijk altijd al dat mijn kinderen een betere toekomst hebben [dan zichzelf]. Kijk ze hoeven van mij geen advocaat te worden. Als ze dat niet willen. Maar ik vind het toch belangrijk dat ze iets fatsoenlijks gaan leren wat ze ook leuk vinden.” – respondent 1, woonwagenbewoner

Dit citaat illustreert het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke woonwagenbewoners en het verschil in leeftijd dat van invloed is op de mate van geletterdheid. Het geeft weer waarom het ook voor mannelijke woonwagenbewoners steeds belangrijker wordt om ook geletterd te raken; ze hebben papieren en diploma's nodig om aan het werk te kunnen. Zelf ervaart ze dat het geletterd zijn nodig is en wil ze dat haar kinderen geletterd raken voor een goed toekomstperspectief.

7.1.2 Invloed van het onderwijs

Dat er een verschil is in de mate van geletterdheid tussen de leeftijdscategorieën en het geslacht is gerelateerd aan het onderwijs. Om te kunnen begrijpen waarom laaggeletterdheid nog steeds vaker voorkomt onder woonwagenbewoners dan onder niet-woonwagenbewoners is in hoofdstuk 4 en paragraaf 5.3 beschreven hoe de onderwijsgang van woonwagenbewoners is geweest. Dit is van

invloed op de mate van geletterdheid. In het verleden was het volgen van onderwijs minder vanzelfsprekend voor de woonwagenbewoners (EUMC, 2006; Nieuwenhuizen, 2004; Seuren & Simons, 2003; Sollie et al, 2013; Timmermans en Van den Hurk, 2002; VSRWN, 2013). Het reizende en ventende bestaan van de woonwagenbewoners in het verleden is hier een oorzaak van, zoals voorgaande citaten ook illustreren. De respondenten geven aan dat woonwagenbewoners van plek naar plek trokken en dat daardoor de kinderen niet naar school konden. Zij leerden op deze manier niet of nauwelijks lezen en schrijven. Respondent 7 plaatst een woonwagenbewoner tegenover een niet-woonwagenbewoner van dezelfde generatie, waarmee de invloed van het reizende bestaat geïllustreerd wordt:

“Jouw moeder [van respondent 6] heeft maar één of twee klassen gehad. En je tante ook maar een paar jaar. Jouw moeder kan ook niet lezen en schrijven. Mijn moeder kan wel lezen en schrijven, die is wel naar school geweest. Jouw moeder niet. Ze schelen twee jaar, jouw moeder en mijn moeder. En het is maar net hoe jij je, kijk het was niet verplicht, maar omdat jouw moeder met haar vader en moeder niet altijd op vaste plekken stonden, was het gewoon niet makkelijk om naar school toe te gaan. Kijk en mijn moeder woonde gewoon in een huis en die ging gewoon naar school. Dat is ook weer het verschil natuurlijk. Want jouw opoe kon ook niet lezen.” – respondent 7, woonwagenbewoner

De respondent maakt duidelijk met deze vergelijking dat het reizende bestaan het naar school gaan bemoeilijkt en dat woonwagenbewoners daardoor niet goed leerden lezen en schrijven. De ouders van de kinderen konden ook niet lezen en schrijven, hierdoor werd het leren lezen en schrijven ook niet belangrijk geacht. Mensen in een huis zoals respondent 6 en 7 het noemen, hadden een vaste plek en konden hier naar school gaan. Deze mensen in een huis zijn ‘de burgers’ zoals woonwagenbewoners ze noemen (PRIMO-nh, 2006). Tijdens de interviews wordt meerdere malen het onderscheid gemaakt tussen ‘zij’ en ‘wij’, het proces *othering* is duidelijk zichtbaar zoals Côté & Schwartz (2002), Holloway en Hubbard (2001) en (Rijnks & Strijker, 2013) dat beschrijven. Door de anderen burgers of mensen in een huis te noemen, wordt duidelijk waar de woonwagenbewoners zich tegen af zetten en bepaalt wat ze wel en niet zijn. Daarnaast komen de concepten *dwelling* en *mobility* zoals Heidegger (1954) deze benoemd naar voren. De woonwagenbewoners waren in het verleden niet geworteld op een plek, zoals de burgers wel waren. De ultieme basisvorm, het kader van de dominante groep, mist door het rondreizende bestaan (May, 2000). Het naar school gaan was voor de niet-woonwagenbewoners gewoon in tegenstelling tot de woonwagenbewoners. Het niet naar school gaan door het rondreizen wijkt af van wat normaal en belangrijk gevonden wordt door niet-woonwagenbewoners.

In de jaren '60 en '70 werden er grote regionale woonwagenlocaties ingericht door de overheid en behoorde het rondreizende bestaan tot het verleden (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Nieuwenhuizen, 2004; Seuren & Simons, 2003). Door de leerplicht en de woonwagenscholen ontstonden er meer onderwijsmogelijkheden voor de woonwagengemeenschap zoals ook de respondenten vertellen. Deze ontwikkeling heeft bijgedragen aan de verandering in de mate van geletterdheid in de volgende generatie. Daartegenover staat dat er op de woonwagenscholen niet altijd kwalitatief goed onderwijs werd gegeven (VSRWN, 2013). De respondenten vertellen dat er weinig tijd werd besteed aan het lezen en schrijven, maar dat er meer leuke activiteiten werden georganiseerd. Dit komt overeen met wat Seuren en Simons (2003) aangeven over het onderwijs op de woonwagenscholen. Het onderwijs was gericht op het naar school gaan en het houden van leerlingen, dat de kwaliteit van het onderwijs beïnvloedde (Seuren & Simons, 2003). Respondent 4 heeft op een woonwagenschool gezeten en verteld hierover:

“Vroeger dan had je de school, een kampschooltje zo. Daar ging je heen om te gymen, twee, drie rekensommetjes, maar hoe je moest schrijven precies daar deden we niks voor. Dat was een keer in de week gymen en hadden we taal en rekenen op die school. Op maandag en dinsdag meestal. De

laatste twee dagen was eigenlijk meer spelletjes, eh dat soort dingen allemaal. Nu moet je diploma's hebben, zoals mijn dochters ook." – respondent 4, woonwagenebewoner

Niet alle respondenten hebben op een woonwagenechool les gehad. Het blijkt dat de woonwagenebewoners uit de grotere plaatsen veelal op woonwagenecholen hebben gezeten en de woonwagenebewoners uit de dorpen juist niet. Zij gingen naar de plaatselijke reguliere basisschool. Deze respondenten geven aan dat ze wel het lezen en schrijven geleerd hebben. Het verschil tussen de kwaliteit van het onderwijs op een woonwagenechool en een reguliere school zoals deze beschreven wordt in de literatuur is dus in de praktijk merkbaar. Hiermee wordt ook zichtbaar wat voor invloed de grotere regionale woonwagene locatie hebben gehad op de sociale exclusie van woonwagenebewoners. Het leven van de woonwagene kinderen speelde zich af op de woonwagene locatie, zij waren uitgesloten van de overige samenleving. De woonwagene kinderen die op woonwagene locaties bij dorpen woonden, gingen naar de plaatselijke basisschool en waren dus niet helemaal uitgesloten van niet-woonwagenebewoners. De respondenten die naar de plaatselijke basisschool gingen, geven wel aan dat zij alsnog niet veel contact hadden en hebben met niet-woonwagenebewoners uit dezelfde woonplaats. De reden hiervoor ligt bij de respondenten zelf, zij onderscheiden zich van de niet-woonwagenebewoners en vormen hun eigen gesloten gemeenschap. Maar de reden hiervoor ligt ook bij de niet-woonwagenebewoners, zij houden de woonwagenebewoners buiten hun eigen kader. Zoals Mariën en Van Audenhove (2011), Jehoel-Gijsbers en Vrooman (2007) en Schuyt en Voorham (2000) ook beschrijven zijn uitgesloten individuen zelf verantwoordelijk voor het in stand houden van hun uitgesloten positie en anderzijds houden structuren buiten de uitgesloten individuen sociale exclusie in stand.

7.1.3 Oplossingen laaggeletterdheid

De laaggeletterde woonwagenebewoners hebben verschillende manieren gevonden om zich in een bepaalde mate te kunnen redden in de kennismaatschappij blijkt uit de interviews. Het goede geheugen van woonwagenebewoners wordt veel genoemd door de respondenten. De informatie wordt onthouden in plaats van het op te schrijven. Ook worden de laaggeletterde woonwagenebewoners vindingrijk genoemd, omdat zij manieren bedenken om toch informatie te kunnen gebruiken. Respondent 6 geeft bijna precies hetzelfde voorbeeld als respondent 5 en haar partner die tijdens het interview even aanschuift. Hij zegt het volgende:

"Maar het is heel gek gezegd. Nou kan ik bijvoorbeeld lezen, nou ja goed lezen, ik kan me redelijk redden zal ik het zo zeggen. Maar iemand die niet lezen en niet schrijven kan, die kan dus veel beter dingen onthouden. Zet ik nou mijn moeder [kan niet lezen en schrijven] in de auto en ik rij naar Amsterdam. En ik ben er één keer geweest en ze moet er over een half jaar weer naar dat adres toe, dan rijdt ze er zo heen. Die onthouden van dat staat daar en daar zo'n bord en daar moet ik in." – respondent 6, woonwagenebewoner

Dit voorbeeld wordt ook door respondent 5 en haar man gegeven. Ook respondent 1 gaat in op het goede geheugen van woonwagenebewoners die niet kunnen lezen en schrijven:

"Nou ik ken mensen die kunnen echt helemaal niks lezen en schrijven, maar medicatie en zulke dingen, dat onthouden ze zo goed. Ja die behelpen hun echt zelf. Want als je niet lezen en schrijven kunt, ben je niet dom. Ze zijn wel vindingrijk. Mijn schoonmoeder bijvoorbeeld in haar telefoonboek, omdat ze de namen niet kan, schrijft ze, tekent ze poppetjes. Ze schrijft een nummer en zeg maar iemand met een lange neus, ja dan tekent ze een lange neus. Dan weet ze dat is die." – respondent 1

Deze citaten geven weer dat deze woonwagenebewoners op verschillende manieren proberen om toch redzaam te zijn in de kennismaatschappij. Naast het goede geheugen wordt ook de vindingrijkheid van de woonwagenebewoners genoemd als hulpmiddel. Graham en Goodrum (2007) geven aan dat geletterdheid het vermogen is om betekenissen toe te kennen en te vormen aan de

hand van symbolische middelen. De hiervoor genoemde citaten over woonwagenbewoners die niet kunnen lezen en schrijven illustreren dat zij juist betekenis toekennen aan andere symbolen dan aan letters. Ze kennen een betekenis toe aan bijvoorbeeld tekeningen en objecten, zodat deze ingezet kunnen worden om een doel te behalen. Op deze manier kunnen zij zich in een bepaalde mate redden in de kennismaatschappij, ondanks dat ze niet kunnen lezen en schrijven.

7.2 Digitale middelen

7.2.1 Gebruik digitale middelen

Niet alleen klassieke geletterdheid is belangrijk, digitale geletterdheid wordt steeds belangrijker (Mariën & Van Audenhove, 2011). Er is een toenemend gebruik van digitale middelen voor verschillende doeleinden (Gilbert, 2010). Tijdens de interviews wordt zichtbaar dat ook de respondenten verschillende digitale middelen gebruiken. Het gaat hierbij om digitale middelen zoals smartphones, computers, laptops en tablet computers. Dit wordt waargenomen door de computers die in de woonwagens staan, de mobiele telefoons die op tafel liggen en het horen van geluiden afkomstig van digitale middelen tijdens de interviews. Zo ging er in Dommelen en in Buitenpost diverse malen een mobiele telefoon af, waarschijnlijk kregen de respondenten op dat moment een tekstbericht. Bij respondent 5 klonk er een geluid afkomstig van een tablet computer. Zij moest van haar kinderen passen op een digitaal dier, omdat de kinderen op dat moment naar school waren. In de woonwagen van respondent 5 staat tevens een computer in de woonkamer. Wanneer haar dochter en later haar man binnenkomen tijdens het interview, gaan zij gelijk iets doen op de computer. Deze waarnemingen geven weer dat de digitale middelen een onderdeel vormen van het leven van de respondenten. Ook respondent 3 ziet dit:

“Als je dan met ze [zijn dochters] gaat praten, dan ligt de telefoon er altijd bij” – respondent 3, woonwagenbewoner

7.2.2 Leeftijdscategorieën en digitale middelen

De mate van het gebruik van de digitale middelen en welke digitale middelen gebruikt worden, hangt samen met de leeftijdscategorieën die hiervoor ook gebruikt zijn. Deze kunnen als volgt ingedeeld worden:

- De jongeren, zij zijn digitaal actief;
- De ouders, zij maken in een beperkte mate gebruik van de digitale middelen;
- De grootouders, zij betreden schoorvoetend het digitale pad;
- De overgrootouders, zij beperken zich tot de mobiele telefoon.

Leeftijd is één van de bepalende factoren voor het niveau van het gebruik van digitale middelen (Witte & Mannon, 2010). De indeling is niet specifiek geldend voor woonwagenbewoners, maar is gebaseerd op de interviews met de woonwagenbewoners en aan de hand van de informatie van de professionals. De mate van het gebruik hangt niet alleen samen met het kunnen gebruiken, maar ook met de houding en attitude tegenover digitale middelen (Helsper, 2012; Mariën & Van Audenhove, 2011; Selwyn, 2004). Zo geeft respondent 3 aan dat hij alleen gebruik maakt van een mobiele telefoon om er mee te bellen, dat is voor hem voldoende. Hij is niet geïnteresseerd in de digitale middelen en gebruikt het daarom in een mindere mate. Uit de interviews komt ook naar voren dat onzekerheid en angst het gebruik van digitale middelen beïnvloed. Respondent 5 vertelt dat zij niet altijd weet hoe iets werkt op de computer en dat ze bang is dat het mis gaat. Dan gaat ze er niet mee verder of laat het aan haar kinderen over.

Aan de hand van de interviews kan er gezegd worden dat de leeftijdscategorieën ouders en grootouders langzamerhand steeds vaker digitale middelen gaan gebruiken. Ze stellen zich er meer voor open. De respondenten geven aan dat familieleden elkaar beïnvloeden en elkaar aansteken om digitale middelen te gaan gebruiken. Zo zegt respondent 2 bijvoorbeeld dat dankzij haar respondent

1 een account heeft aangemaakt op een sociale media website. Op de woonwagenlocaties wonen vaak families met elkaar. Er wordt veel samen gedaan en ze zien bij elkaar dat er digitale middelen worden gebruikt. Ze maken elkaar nieuwsgierig en enthousiast. Respondent 5 moet bijvoorbeeld passen op het digitale dier van haar kinderen en raakt zo ook betrokken bij het gebruik van de tablet computer. Er bij horen binnen de woonwagengemeenschap is belangrijk voor de woonwagenbewoners (Khonraad & Veldhuijsen, 2009) en dit uit zich ook bij het gebruik van de digitale middelen. Respondent 9 illustreert dit met het volgende voorbeeld:

“Eén iemand heeft een Apple [merk], is enthousiast en wordt gezien als een expert daarin. Dit zorgt ervoor dat dit overgebracht wordt op de andere woonwagenbewoners, zij nemen ook Apple. En de eerste persoon helpt hen, omdat hij als de expert wordt beschouwd.” – respondent 9

Daarnaast beïnvloeden kinderen en kleinkinderen de ouderen niet alleen, zij helpen de ouderen ook met het gebruik van de digitale middelen. De respondenten vragen veel hulp blijkt uit de interviews, omdat zij toch willen weten hoe een digitaal middel werkt. Kinderen, familieleden en andere woonwagenbewoners worden vaak ingeroepen om te helpen. Respondenten 1 en 6 vertellen hoe hun kinderen helpen met het gebruik van digitale middelen en hoe zij weer hun ouders proberen te helpen. Het is een omgekeerde situatie waar de kinderen een voorbeeld zijn voor de ouderen bij het gebruik van digitale middelen. De kinderen hebben een voorsprong op hun ouders en grootouders. Dit geldt overigens niet per se voor de woonwagengemeenschap. In het algemeen speelt het sociale netwerk van een persoon, dat onder andere bestaat uit familieleden, een ondersteunende rol in het stimuleren en gebruik van digitale middelen (Van Dijk, 2005). De hechte familiale binding is typerend voor de woonwagengemeenschap (Khonraad & Veldhuijsen, 2009) en dit vertrouwen maakt het gemakkelijk om een familielid om advies en hulp te vragen volgens de geïnterviewde woonwagenbewoners. Zoals respondent 6 verteld over zijn moeder:

“Ze krijgt ze ook wel [sms-berichten] en dan zegt ze: “Jongen [kleinzoon] wat staat er in de telefoon? Dan moet je even een berichtje terug sturen. Dan moet je er even inzetten is wel goed, zie je morgen om zo laat.” Nou dan kan mijn zoon wel sturen van krijg de pestpokken, ik hoef je nooit meer te zien. Maar ze weet het toch niet. Dus dat gaat allemaal op goed vertrouwen. Dat komt meestal wel goed” – respondent 6, woonwagenbewoner

Het vragen van ondersteuning aan de kinderen en andere familieleden kan op twee manieren onderscheiden worden, door het invoeren van hulp of door het gebruik maken van een *proxy user*. Een *proxy user* is een persoon die ICT-gerelateerde taken en behoeften in opdracht van een andere persoon vervult (Helsper, 2008). Het verschil tussen de twee manieren is dat bij een *proxy user* de persoon geen intrinsieke of extrinsieke motivatie heeft om zelf hun eigen ICT-gerelateerd taken uit te voeren en hun digitale vaardigheden verder te ontwikkelen (Mariën & Van Audenhove, 2011). Er ontstaat een afhankelijkheid van derden. Dit is in het eigen onderzoek zichtbaar bij de oudere generatie woonwagenbewoners, zoals de moeder van respondent 6. Zij heeft weinig motivatie om het zelf te leren en laat het over aan haar kinderen en kleinkinderen. Deze negatieve houding tegenover digitale middelen kan leiden tot een positieve houding wanneer de afhankelijkheid als storend wordt ervaren en dat hierdoor een zekere digitale zelfstandigheid wordt ontwikkeld (Mariën & Van Audenhove, 2011). Het laatste komt ook naar voren bij de respondenten. Er wordt aangegeven dat ze het zelf willen leren, in plaats van dat ze altijd hun kinderen of anderen moeten vragen.

7.2.3 Sprong in gebruik

Dat de respondenten veel gebruik maken van digitale middelen lijkt in eerste instantie opmerkelijk, omdat voor het gebruik van digitale middelen een minimale geletterdheid vereist is (Dekkers & Kegels, 2003; Lankshear & Knobel, 2008; Mariën & Van Audenhove, 2011; Mossberger et al., 2003). Uit de interviews komt naar voren dat de woonwagenbewoners stappen hebben overgeslagen in het

gebruik van de digitale middelen. Zij zijn in de meeste gevallen pas digitale middelen gaan gebruiken toen de techniek minder ingewikkeld, betaalbaar en een noodzaak werd. De digitale middelen worden steeds toegankelijker voor de woonwagenbewoners. Zoals respondent 8 opmerkt:

“Ik denk dat ze veel beter met computers kunnen omgaan dan kunnen schrijven of lezen. Deze personen hebben in een mum van tijd een gigantische sprong gemaakt. [...] Al die mensen [woonwagenbewoners] hebben al die stappen overgeslagen. Die zijn in één keer in die mobiele telefonie terecht geraakt. Dat was voor hen in één keer die sprong. Dus gelijk in de eenvoud zijn gekomen. Zeker, hoe heet dat? Die Android toestellen of Windowsphone als je dat ziet, joh dat is zo simpel. Het wijst zich zelf. Toegankelijker, eenvoudiger” – respondent 8, professional

Dit citaat geeft weer dat de nieuwe digitale middelen gemakkelijk te bedienen zijn, zoals de systemen voor de smartphones. Er is een mindere mate van geletterdheid vereist om deze te gebruiken. Het gebruik wordt toegankelijker. Daarnaast kunnen ze niet meer om het gebruik van digitale middelen heen, zoals de geïnterviewde woonwagenbewoners zelf ook aangegeven. Het gebruik van digitale middelen is een voorwaarde om te kunnen functioneren in de digitaliserende kennismaatschappij (EUMC, 2006; Gilbert, 2010; Mariën en Van Audenhove, 2011). Respondent 1 ervaart dit ook:

“Ja dat is gewoon noodzakelijk he in 2013. Dan kun je er niet meer onderuit.” – respondent 1, woonwagenbewoner

7.2.4 Doeleinden gebruik

Het gebruik van digitale middelen kan opgedeeld worden in het gebruik voor gemakkelijke, sociale, educatieve, zakelijke en economische doeleinden (Ng, 2012; Helsper, 2012; Van Dijk, 2003). Het blijkt dat de respondenten de digitale middelen vooral voor gemakkelijke en sociale doeleinden gebruiken. Er wordt veel gebruik gemaakt van sociale media. Sociale media websites zijn web-gebaseerde diensten waarmee individuen een openbaar of semiopenbaar profiel kunnen maken. Met dit profiel kunnen ze een connectie leggen met andere gebruikers en communiceren (Boyd & Ellison, 2008). Uit het eigen onderzoek blijkt dat er vooral veel gebruik gemaakt wordt van de sociale media site Facebook. Tabel 2 geeft weer welke activiteiten en websites de respondenten gebruiken voor gemakkelijke en sociale doeleinden, verkregen uit de korte enquête. In bijlage II worden alle resultaten van de enquêtes weergegeven.

	Locatie	M/V	Leeftijd	Hyves	Facebook	Twitter	Overig
1	Dommelen	V	35-45	X	X		Spelletjes
2	Dommelen	V	20-30	X	X	X	
3	Dommelen	M	60-70				
4	Dommelen	M	35-45		X		YouTube, spelletjes op de Xbox
5	Opende	V	35-45				Foto's bewerken, spelletjes
6	Buitenpost	M	35-45				YouTube
7	Buitenpost	V	35-45	Gehad	X		Spelletjes

Tabel 2: gebruik sociale media en entertainment

De sociale media websites worden gebruikt voor het communiceren met familie en vrienden, het delen van foto's en het spelen van spelletjes. Veel van de respondenten communiceren online met andere woonwagenbewoners, zoals familie. Uit de interviews blijkt dat de jongere generatie niet alleen met andere woonwagenbewoners communiceren via digitale middelen, maar ook steeds meer met niet-woonwagenbewoners. Respondent 2 vertelt bijvoorbeeld dat zij veel online communiceert met haar vrienden die niet op de woonwagenlocatie wonen. Het communiceren gaat niet alleen via sociale media websites, maar ook via de smartphones. WhatsApp wordt veel genoemd, dit is een

applicatie om (gratis) berichten te sturen met de smartphone (Wikipedia, 2013c). Ze kunnen hiermee gemakkelijk en goedkoop contact houden met vrienden en familie. Het is een toegankelijke manier om elkaar korte berichten te sturen. Zoals respondent 1 aangeeft:

“Voor familie die weer in Duitsland woont, is WhatsApp natuurlijk gewoon ideaal he. Zo goedkoop. En dan kun je elkaar iedere dag eventjes schrijven wat doe je? Waar ben je meer bezig? Wat heb je gekookt (of gekocht)? Wat doen de kids?” – respondent 1, woonwagengewoner

De sterke familieband die typerend is voor de woonwagengemeenschap komt hier weer terug (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Weller, 2005; Nieuwenhuizen, 2004; PRIMO-nh, 2006). Het communiceren met familieleden en andere woonwagengewoners gaat ook op zijn ‘woonwagens’. Er worden communicatievaardigheden (Van Deursen & Van Dijk, 2009) toegepast die geschikt zijn in de online communicatie met de familie, zoals de Sinti-taal en schrijftaal. Respondent 1 vertelt hoe zij communiceert met haar broer:

“Ik doe het af en toe met mijn broer [berichten sturen in de taal van de Sinti]. En dan moeten we altijd lachen. Dan gaan we WhatsAppen, hij woont in Duitsland. En dan weten we af en toe helemaal niet wat ik schrijf of wat hij schrijft. Dus dan gaan we over naar Nederlands. Dat is wel grappig” – respondent 1, woonwagengewoner

Het citaat illustreert de manier van online communiceren. Het geeft weer dat wanneer deze manier van communiceren zijn doel niet behaald, er geschakeld wordt naar het Nederlands om het doel wel te behalen. Dit is een juiste manier van het gebruiken van communicatiemiddelen, er wordt een inschatting gemaakt welke taal gepast is en waarmee het doel behaald wordt (Van Deursen, 2010; Van Deursen & Van Dijk, 2009; Bouwman & Van der Duin, 2007).

Naast het communiceren via digitale middelen, worden er veel spelletjes gespeeld en entertainment gezocht in de vorm van bijvoorbeeld filmpjes op de website YouTube. Dat woonwagengewoners de digitale middelen vooral inzetten voor gemakkelijke en sociale doeleinden komt overeen met hetgeen dat Van Dijk (2003) aangeeft. Hij geeft aan dat personen die in mindere mate onderwijs hebben genoten digitale middelen eerder gebruiken als vrijetijdsbesteding en op een spel gerelateerde wijze. De informatie- en gebruikersvoorkeuren zijn een belangrijke indicator van digitale exclusie (Mariën & Van Audenhove, 2011). Hoe de technologie wordt toegepast en of het doeltreffend is, bepaalt in welke mate er een voordeel uit de technologie wordt gehaald (Van Dijk, 2003). De woonwagengewoners die voor het onderzoek zijn bestudeerd zetten de digitale middelen meer in als vrijetijdsinvulling. Uit de voorkeur voor gemakkelijke en sociale doeleinden wordt weinig voordeel gehaald voor de eigen positie.

Voorgaande sluit niet uit dat de geïnterviewde woonwagengewoners de digitale middelen niet gebruiken voor educatieve, zakelijke en economische doeleinden. Daarnaast kunnen ook organisatorische doeleinden benoemd worden uit de informatie van de respondenten. Ze raken steeds meer vertrouwd met het zaken doen via de computer zoals blijkt uit de interviews met de woonwagengewoners en de professionals. De respondenten in de leeftijdscategorie ouders doet bijvoorbeeld steeds meer zaken op de digitale automarkt, waar biedingen worden gedaan en wordt gereageerd op advertenties. Er worden websites als Ebay, Marktplaats en Speurders gebruikt om andere spullen te kopen en verkopen, zie ook tabel 3 op de volgende pagina. Het inzetten van digitale middelen met als doel het verhandelen van spullen past bij de handelsmentaliteit van de woonwagengewoner (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Nieuwenhuizen, 2004).

	Locatie	M/V	Leeftijd	Ebay	Internet-bankieren	Marktplaats	Websites overheden	Overig
1	Dommelen	V	35-45	X	X	X	X	
2	Dommelen	V	20-30	X	X	X	X	
3	Dommelen	M	60-70		X (met hulp)	X (beperkt)		
4	Dommelen	M	35-45	X	X (met hulp)	X		Speurders
5	Opende	V	35-45		X	X	X	Vindt Ebay en overheidssites niet gebruiksvriendelijk
6	Buitenpost	M	35-45		X	X	X	Speurders
7	Buitenpost	V	35-45	X	X	X	X	Speurders

Tabel 3: gebruik voor organisatorische, zakelijke en economische doeleinden

De tabel geeft weer dat naast websites voor het kopen en verkopen ook websites worden gebruikt voor zakelijke, economische en organisatorische doeleinden. Er wordt bijvoorbeeld gebankierd via het Internet en websites van overheden worden bezocht om informatie op te zoeken, zoals gemeentewebsites en de website van de Belastingdienst. Een kanttekening die hierbij gemaakt moet worden is dat uit de interviews met de professionals blijkt dat woonwagengebwoners niet heel veel vertrouwen hebben in het internetbankieren en de overheid. Dit komt overeen met het wantrouwen tegenover de overheid zoals Khonraad en Veldhuijsen (2009) dat beschrijven. De respondenten gebruiken wel allemaal het internetbankieren, maar het blijkt dus dat dit niet voor de hele woonwagengemeenschap geldt. Wel komt naar voren uit de interviews dat wanneer een persoon minder geletterd is, diegene sneller hulp vraagt bij het internetbankieren. Er is angst om iets fout te doen, vanwege de vele informatie en de vaardigheden die nodig zijn. De onzekerheid die ontstaat door het laaggeletterd zijn belemmert de participatie in de kennismaatschappij. Respondent 1 herkent deze angst bij haar eigen man:

“Ook met internetbankieren, dat durft hij [respondent 4] ook al niet dus. Dan denkt hij, dan lees ik iets verkeerd, dan doe ik iets verkeerd en dan is het geld ergens anders naar toe” – respondent 1, woonwagengebwoener

Ook het gebruik van e-mail wordt naast sociale doeleinden voor zakelijke en organisatorische doeleinden gebruikt. Uit de interviews komt naar voren dat e-mail wordt gebruikt voor nieuwsbrieven van de scholen en aanbiedingen. Respondent 5 vertelt bijvoorbeeld dat zij een paar dagen voor het interview nog een vleesaanbieding van een bepaalde supermarkt kreeg via e-mail en deze ook heeft gekocht. Respondent 1 gebruikt e-mail tevens voor het houden van contact met de kinderarts:

“Vooral voor de e-mails [gebruik smartphone] Vooral van de kinderarts en school en die dingen. [naam] heeft diabetes. Die heeft een insulinepomp. En die sluit ik dan aan, aan de laptop. En dan gaat hij dus uploaden. Alle data gaat in die pomp zitten van hoe hoog hij heeft gemeten, slaat ie op en stuur ik naar de kinderarts. En dan krijg ik van hem een e-mail terug, waarin staat wat ik moet doen. Ja, dat is het gemakkelijkste” – respondent 1, woonwagengebwoener

Het gebruiken van e-mail wordt dus niet alleen via de computer, maar wordt ook via de smartphone gedaan. In deze gevallen worden de digitale middelen wel doeltreffend gebruikt, het gebruik levert een voordeel op voor de gebruiker (Van Dijk, 2003). De informatie- en gebruikersvoorkeuren verschillen tussen de respondenten. De digitale middelen worden het meest ingezet voor sociale en gemakkelijke doeleinden en het gebruik voor economische, zakelijke en organisatorische doeleinden komt langzaam opgang.

7.2.5 Vaardigheden

Het gebruik en inzetten van digitale middelen vereist vaardigheden zoals in paragraaf 3.3 naar voren is gekomen. Uit de voorgaande tekst blijkt dat de respondenten gebruik maken van digitale middelen en deze in een bepaalde mate ook doeltreffend inzetten. Maar daarnaast komt ook naar voren dat de respondenten die minder geletterd zijn, digitale middelen in een mindere mate gebruiken en op een andere manier. Dat een minimale basisgeletterdheid cruciaal is voor het gebruik van digitale middelen (Mariën & Van Audenhove, 2011) wordt ook ervaren door de respondenten. De respondenten die niet of nauwelijks kunnen lezen en schrijven hebben moeite met het gebruik van de digitale middelen en vragen veel hulp. Respondent 4 verteld hierover:

“Ik eerlijk wel [moeite met het gebruik van digitale middelen]. Ik kan bellen en dat is voor mij goed zat. De rest lukt niet. Op de computer bekijk ik wel filmpjes op YouTube. Dat kan ik allemaal wel, maar hoe je het typt dat weet ik niet. Wat iemand anders doet in vijf minuten, daar heb ik misschien 20 minuten voor nodig.” – respondent 4, woonwagenebewoner

Dit citaat geeft weer dat door het laaggeletterd zijn bepaalde functies van digitale middelen niet gebruikt worden, zoals de mobiele telefoon alleen voor het bellen wordt gebruikt. Daarnaast kost het gebruik van de digitale middelen meer tijd en wordt het doel er niet mee bereikt. Dit laatste wordt ook door respondent 1 aanschouwelijk gemaakt:

“Nee dat doet hij wel eens [sms sturen], maar dan moet ik af en toe ook raden wat hij schrijft.” – respondent 1, woonwagenebewoner

De boodschap komt niet goed over wanneer een persoon laaggeletterd is. Het geletterd zijn speelt een zichtbare rol in het kunnen bedienen en inzetten van digitale middelen om er een voordeel uit te kunnen halen. Naast de vaardigheid basisgeletterdheid zijn er ook vaardigheden voor het bedienen van de techniek die de digitale geletterdheid beïnvloeden. Het niet kunnen bedienen van digitale middelen zorgt er soms voor dat de respondenten worden tegengehouden in het gebruik van digitale middelen. Zoals respondent 5 aangeeft is het soms te moeilijk en *“houdt het op”*. Ook respondent 1 geeft aan dat ze vaak geprobeerd heeft haar ouders een sms te laten typen, maar dat het niet lukt. Dit komt mede door de spelling die nodig is, maar ook door het gebruik van de toetsen. De knoppenkennis die nodig is voor het bedienen van techniek valt onder de instrumentele vaardigheden (Steyaert, 2000), operationele vaardigheden (Van Deursen, 2010; Van Dijk, 2005) en technische vaardigheden (Helsper, 2008), zie ook figuur 1.

In figuur 1 worden ook de vaardigheden benoemd voor het inzetten van techniek om er een voordeel mee te behalen. De respondenten halen op verschillende manieren voordeel uit het gebruik van digitale middelen, wanneer zij deze voor zakelijke, economische en organisatorische doeleinden inzetten. Zoals eerder beschreven is, gebruiken ze e-mail voor bijvoorbeeld het ontvangen van aanbiedingen en communiceren met personen als de kinderarts. Door de digitale middelen op deze wijze in te zetten, halen ze er een persoonlijk voordeel uit. Ook blijkt uit de interviews dat een aantal respondenten het Internet gebruiken om informatie te zoeken. Hierbij worden strategische vaardigheden (Van Dijk, 2005; Steyaert, 2000) en informatievaardigheden ingezet (Van Dijk, 2005). Er wordt op een proactieve wijze gezocht naar informatie die nuttig is.

Facebook wordt in het bijzonder ook gebruikt voor het creëren van een draagvlak en om stemming te maken vertelt respondent 9. Er zijn speciale pagina's voor woonwagenebewoners. Een voorbeeld is de pagina Woonwagennieuws op Facebook. Hier kunnen woonwagenebewoners met elkaar communiceren en worden onderwerpen over het woonwagenebestaan gedeeld. Er worden ook situaties aangekaart, zoals het verdwijnen van standplaatsen. Deze manier van communiceren is niet alleen bedoeld voor andere woonwagenebewoners, maar ook gericht op politici bijvoorbeeld. Figuur 6 toont een link die gedeeld wordt over de geschiedenis van woonwagenebewoners en dat zij het

gevoel hebben dat ze nooit hun eigen keuzes hebben kunnen maken. Met het plaatsen van deze link willen ze een statement maken om de actievoerder te steunen. Het bericht wordt door 77 personen 'leuk gevonden' en is 27 keer gedeeld. Het geeft aan dat de boodschap door andere woonwagenbewoners interessant wordt gevonden en dat zij deze mening ook willen uitdragen.

Figuur 6: bericht op de Facebookpagina Woonwagennieuws. Bron: Facebook (2013)

De vaardigheden die voor deze doeleinden worden gebruikt zijn de strategische vaardigheden (Van Dijk, 2005). Deze worden ook gebruikt voor de digitale handel. Er worden competenties ingezet om gebruik te maken van digitale middelen en een netwerk voor het (ver)kopen van spullen of ter bevordering van de eigen sociale positie. Respondent 5 geeft aan dat zij woorden die ze niet kent opzoekt op het Internet en vervolgens ook gaat gebruiken. Dit om beter over te komen en om indruk te maken. Dit is tevens een voorbeeld van de strategische vaardigheid.

De vaardigheden van digitale geletterdheid worden op verschillende manier eigen gemaakt. Eerder is de *proxy user* besproken. Ook wordt de 'do-it-yourself approach' toegepast (Matzat & Sadowski, 2012). Uit de interviews komt naar voren dat de respondenten de digitale middelen zelf thuis verkennen en uitproberen en op deze manier leren omgaan met de technologieën. Thuis vormt een veilige omgeving waar ze rustig de digitale middelen kunnen verkennen. Respondent 4 vertelt bijvoorbeeld dat zijn buurman het voordoet, waarna hij het zelf gaat uitproberen. En respondent 5 vertelt dat zij na het interview naar haar nichtje gaat, omdat zij haar moet helpen met haar nieuwe tablet. Om dit goed te kunnen doen, neemt ze haar eigen tablet mee als voorbeeld. Op deze manier wordt de technologie ingezet als informatiebron voor het behalen van het doel om de tablet te leren bedienen. De trail-and-error methode wordt toegepast om digitale vaardigheden te leren beheersen.

Er zijn ook andere manieren. Respondent 5 heeft een computercursus gevolgd, net zoals de moeder van respondent 1. Het verslag 'We zijn niet dom, maar we hebben het nooit geleerd. Computerlessen voor woonwagenbewoners in Dordrecht' gaat in op speciale computerlessen voor woonwagenbewoners (Rijken & Schipper, 2010). Deze worden georganiseerd om de achterstand van

digitale geletterdheid te verminderen. In dit geval is digitale ongelijkheid zichtbaar, veroorzaakt door het lage opleidingsniveau van de woonwagengemeenschap volgens Rijken en Schipper (2010). Dit komt overeen met opleidingsniveau als bepalende factor voor het niveau van het gebruik van digitale middelen aldus Witte en Mannon (2010). Door onderwijs aan te bieden wordt geprobeerd deze digitale ongelijkheid weg te werken. Met het verslag wordt getoond dat onderwijs op een latere leeftijd kan helpen om het gebruik van digitale middelen te vergemakkelijken. Ook hieruit blijkt dat woonwagengemeenschap openstaan voor het leren omgaan met digitale middelen:

“In dit gesprek wordt duidelijk dat men graag computerles wil. Hiervoor zijn verschillende redenen: met Internet kunnen omgaan, ruzie met man en kinderen voorkomen omdat ‘ineens alles weg is’, kunnen internetbankieren omdat dat goedkoper is en sneller gaat en ‘tegenwoordig moet je alles via de computer doen’. Maar, zoals een van de vrouwen eraan toevoegt: ‘We zijn niet dom, we hebben het alleen nooit geleerd.’” (Rijken & Schipper, 2010, p. 2)

Het citaat geeft weer dat woonwagengemeenschap het gevoel hebben dat ze moeten leren omgaan met digitale middelen, vanwege de digitalisering. Zonder de kennis en vaardigheden van digitale geletterdheid kunnen ze niet optimaal participeren in de kennismaatschappij. Zoals Mariën en Van Audenhove (2011) aangeven kan de digitalisering als opgedrongen ervaren worden en een bedreiging vormen voor de persoonlijke en maatschappelijke ontwikkeling van een persoon.

7.3 Ontwikkelingen

7.3.1 Veranderende houding

De oorspronkelijke levensstijl van de woonwagengemeenschap is onderhevig aan veranderingen (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). De nomadische levenswijze behoort tot het verleden en het wonen op één plek zorgt ervoor dat woonwagengemeenschap gemakkelijker onderwijs kunnen gaan volgen. Het geletterd zijn wordt als steeds belangrijker ervaren door de respondenten, zowel op papier als digitaal. Uit het eigen onderzoek komt naar voren dat de geïnterviewde woonwagengemeenschap de vaardigheden van (digitale) geletterdheid eigen proberen te maken, omdat zij dit nodig achten om te kunnen deelnemen aan de kennissamenleving.

De aflevering ‘Aap Noot Mies’ van de serie ‘Sinti & Roma in Beeld’ (RVU, 2008) toont dit beeld ook. De serie ‘Sinti & Roma in Beeld’ gaat over de cultuur van Sinti en Roma en in deze aflevering worden Sinti woonwagengemeenschap van verschillende leeftijden gevolgd. In deze aflevering wordt een Sinti vrouw gevolgd die alsnog onderwijs krijgt, zodat ze kan leren lezen en schrijven. Dit gaat niet heel snel, ze is al een aantal jaren bezig. Maar toch volgt ze deze lessen, omdat ze ervaart dat het nodig is om geletterd te zijn. De houding van de bestudeerde groep verandert.

Het blijkt uit de aflevering dat het afmaken van school iets is waar Sinti weinig mee bezig zijn geweest in het verleden, maar dat dit langzamerhand aan het veranderen is. Het gaat moeizaam, maar het leren lezen en schrijven wordt als steeds belangrijker ervaren. Te zien is dat jongeren steeds vaker een vervolgopleiding gaan volgen, maar dat zij nog wel tegen cultuurverschillen aanlopen in het onderwijs. Een deel van de woonwagengemeenschap heeft een antihouding tegenover het onderwijs, omdat dit georganiseerd wordt door de overheid en verschilt met hun eigen codes en praktijken (EUMC, 2006; Nieuwenhuizen, 2004). Te zien is dat jongeren steeds vaker een vervolgopleiding gaan volgen, maar dat zij nog wel tegen cultuurverschillen aanlopen in het onderwijs. Een deel van de woonwagengemeenschap heeft een antihouding tegenover het onderwijs, omdat dit georganiseerd wordt door de overheid en verschilt met hun eigen codes en praktijken (EUMC, 2006; Nieuwenhuizen, 2004). Het verschil tussen ‘wij’ en ‘zij’ dat gemaakt wordt, zowel door woonwagengemeenschap als door niet-woonwagengemeenschap, houdt mechanismen van sociale exclusie in stand (Mariën & Van Audenhove, 2011; Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007; Weller, 2005).

7.3.2 Kloof

De kloof tussen woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners zoals Khonraad en Veldhuijsen, (2009) het noemen verandert langzaam geven de respondenten weer. De respondenten geven aan dat vooral de jongere woonwagenbewoners steeds meer een leven buiten de woonwagengemeenschap krijgen. Zoals ook respondent 2 vertelt over haar sociale leven:

“Ja, ik ga niet zoveel met woonwagenbewoners om (lacht). Behalve dan met mijn zus en zo. Gewoon mijn vrienden, ik heb eigenlijk geen woonwagenbewoners vrienden.” – respondent 2, woonwagenbewoner

Uit de interviews komt naar voren dat de jongere generatie zich steeds meer buiten de woonwagengemeenschap begeven, mede doordat zij regulier onderwijs volgen. Kinderen van woonwagenbewoners gaan naar de reguliere basisscholen of krijgen les op een school voor speciaal basisonderwijs (Inspectie Leefomgeving en Transport, 2012). Daar leggen zij contacten met niet-woonwagenbewoners en maken ze kennis met andere levenswijzen, zoals ook respondent 2 aangeeft. Uit de interviews blijkt dat woonwagenbewoners steeds vaker trouwen met niet-woonwagenbewoners. Respondent 7 is hier een voorbeeld van. Zij is niet geboren op een woonwagenlocatie, maar wel getrouwd met een mannelijke woonwagenbewoner. Ook wordt duidelijk dat de kinderen nog wel opgevoed worden met de codes en praktijken van de woonwagengemeenschap, maar dat zij ook beïnvloedt raken door invloeden van buiten de woonwagengemeenschap. Respondent 5 vertelt bijvoorbeeld dat haar kinderen veranderen doordat ze naar ‘burgerscholen’ gaan. De normen en waarden van woonwagenbewoners nemen ze over, maar ze worden ook gevormd door hun omgeving. Deze veranderingen werken door in het hele gezin. Respondent 1 geeft bijvoorbeeld aan dat zij steeds meer in het Nederlands spreekt met haar kinderen in plaats van in de taal van de Sinti. Dit komt doordat er veel niet-woonwagenbewoner vrienden van de kinderen langskomen. Dit voorbeeld maakt zichtbaar hoe het reguliere onderwijs de woonwagengemeenschap beïnvloed. Het regulier onderwijs speelt een rol in de integratie van de woonwagenbewoners geven de professionals aan, zoals respondent 8:

“Die vervaagt zeker [de kloof]. De belangrijkste integratie is dat de kinderen nu gewoon regulier onderwijs volgen. Niet meer op aparte scholen. En als jij 16 of 18 jaar op school zit ja dan is ieder ander kind voor jou gelijk. [...] En dat de kinderen zeggen ja pa en ma het is allemaal prima. En ik vind het hartstikke leuk wat je zegt en doet, maar ik ben gewoon, ik ga gewoon mijn eigen leven leiden.” – respondent 8, professional

7.3.3 Woonwagenlocaties

Niet alleen het reguliere onderwijs, maar ook de fysieke positie van de woonwagenlocaties beïnvloedt de langzame verandering tussen de kloof komt naar voren in de interviews. De woonwagenlocaties zijn in de meeste gevallen niet meer buitenaf gepositioneerd, maar in woonwijken. Deze positie maakt het gemakkelijker om contacten te leggen buiten de woonwagengemeenschap. Respondent 1 is opgegroeid op een afgelegen woonwagenlocatie bij een bos, maar ging wel naar de reguliere school. Zij vertelt hoe het contact met niet-woonwagenbewoners was:

“Ik had vroeger met die kinderen, met die klasgenoten, niet veel contact. Dat was echt op school en thuis had ik dan mijn nichtjes en zo. Die kinderen mochten niet naar ons toe en wij niet naar die kinderen. Want we waren zo afgelegen. Wij konden niet zomaar even naar het speeltuintje lopen of naar hobby’s of enzovoort. [...] De meeste vrouwen hebben nu een rijbewijs, een autootje. Een bijbaantje. Meestal niet voltijd, vanwege de gezinnen. Mijn moeder zou dat nooit gekund hebben, die woonde heel afgelegen. Vijf kinderen, geen rijbewijs. En papa was de hele dag, van ’s morgens tot ’s avonds. En de taal niet goed en niet echt lezen en schrijven kunnen. Dan wordt het toch wel moeilijker. Zo was dat toen. Dat is nu gewoon anders.” – respondent 1, woonwagenbewoner

Dit citaat geeft weer dat de afgelegen woonwagenlocaties niet alleen een fysieke afstand creëren tussen woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners, maar ook de sociale afstand versterken (Khonraad en Veldhuijsen, 2009; Sibley, 1995; Weller, 2005). De afstand zorgt voor een duidelijk verschil tussen *the self* en de *the other*. Door de afgelegen woonwagenlocaties stonden ze fysiek en sociaal buiten de samenleving, ze waren outsiders. Ook het belang van geletterdheid om te kunnen participeren in de kennismaatschappij komt duidelijk naar voren in het citaat van respondent 1. De Sinti familie van respondent 1 komt oorspronkelijk uit Duitsland. Zoals respondent 1 aangeeft beheerste haar moeder de Nederlandse taal niet goed. Jehoel-Gijsbers en Vrooman (2007) benoemen het niet beheersen van de lokale taal als een karakteristiek van sociale exclusie. Al deze factoren spelen mee in het niet kunnen participeren in de kennismaatschappij, waardoor een individu of groep niet kan, mag of wil horen bij de dominante samenleving (Jehoel-Gijsbers, 2004; Schuyt & Voorham 2000; Sibley, 1995).

De meeste woonwagenlocaties zijn in de jaren tachtig gedeconcentreerd en gevestigd op minder afgelegen plekken, zoals in woonwijken (Khonraad & Veldhuijsen, 2009). Dit is ook terug te zien bij de bezochte woonwagenlocaties (zie bijlage I, voor de ligging van de woonwagenlocaties). De woonwagenlocatie in Dommelen ligt aan de rand van een woonwijk. In Buitenpost oorspronkelijk ook, maar de laatste jaren zijn er allemaal woningen omheen gebouwd. De woonwagenlocatie in Opende is buiten de kern van het dorp gepositioneerd. Het valt op dat alle drie de locaties wel aparte plekken vormen. Niet alleen door de woonvorm, maar ook door de positionering. In Dommelen staan de woonwagens in een halve cirkel aan de rand van de woonwijk. Figuur 9 toont de woonwagenlocatie in Dommelen. De locatie in Buitenpost is gevestigd aan een doodlopende straat, zie figuur 8. En in Opende staan de woonwagens aan een eigen weg langs de openbare weg, dit is te zien in figuur 9. Dus ondanks dat de woonwagenlocaties minder afgelegen geplaatst zijn, geeft de fysieke vorm van de woonwagenlocaties weer dat het wijkjes op zich zijn. Niet alleen doordat de woonvorm anders is, maar ook doordat er is een duidelijke plek voor woonwagenbewoners. De woonwagenbewoners worden niet langer buiten de ruimte van de dominante groep geplaatst, zoals Sibley (1995) het heeft beschreven, door de woonwagenlocaties ver buiten de woonwijken te positioneren. Maar het onderscheid tussen de plek voor woonwagens en voor woningen is nog wel duidelijk zichtbaar bij de bezochte woonwagenlocaties.

Figuur 7: woonwagenlocatie Dommelen. Bron Google Maps (2013)

Figuur 8: woonwagenlocatie Buitenpost. Bron Google Maps (2013)

Figuur 9: woonwagenlocatie Opende. Bron Google Maps (2013)

7.3.4 Digitalisering

Uit de interviews komt naar voren dat de jongere generatie steeds meer contacten heeft buiten de woonwagengemeenschap en ook de online contacten zijn steeds meer met niet-woonwagengemeenschap. De leeftijdscategorie ouders heeft nog veel online contacten met andere woonwagengemeenschap, in lijn met de sterke familieband. De sterke familieband in combinatie met de digitale middelen wordt niet alleen maar als positief ervaren door de respondenten. Grote sociale controle is kenmerkend voor de woonwagengemeenschap (Khonraad & Veldhuijsen, 2009; Weller, 2005; Nieuwenhuizen, 2004; PRIMO-nh, 2006) en de sociale controle wordt sterker door het gebruiken van digitale middelen. Er kunnen gemakkelijk berichten aan elkaar gestuurd worden en personen kunnen gevolgd worden op bijvoorbeeld sociale media websites. Een indicatie uit de interviews is dat de leeftijdscategorie jongeren niet altijd in de gaten gehouden wil worden. De sociale controle hoort bij het woonwagengemeenschap, maar de jongere generatie verandert zoals ook in de interviews naar voren komt. Respondent 1 vertelt over haar dochters en het woonwagengemeenschap:

“En de sociale controle zeg maar, dat iedereen alles ziet en weet is ook niet altijd positief he. Kijk ik heb er geen last van, maar ik zeg nou bijvoorbeeld die jonge meiden als ik over Facebook kan zien wat ze aan het doen zijn, waar ze zijn en die dingen, dat vinden ze niet leuk.” - respondent 1, woonwagengemeenschap

Respondent 2 ervaart dit zelf:

“Het heeft voor- en nadelen hè [het woonwagengemeenschap]. Nadeel is dat je de hele dag bij elkaar zit. Ik ben de kleinste dus iedereen houdt me in de gaten. En nou met Facebook en WhatsApp gaat dat nog beter.”- respondent 2, woonwagengemeenschap

Deze citaten geven weer dat de digitale middelen in worden gezet ten behoeve van de sociale controle en dat niet alle woonwagengemeenschapers dit als positief ervaren. Dit geeft het gebruik van digitale middelen voor sommige woonwagengemeenschapers een negatieve betekenis.

De respondenten maken ontwikkelingen door op digitaal gebied, maar lopen soms nog tegen vooroordelen aan die het gebruik van digitale middelen een negatieve inslag geven. Het imago van de woonwagengemeenschap werkt niet altijd in het voordeel van woonwagengemeenschapers op het Internet. Zo willen sommige webwinkels geen producten verzenden aan woonwagengemeenschapers. Respondent 5 geeft het voorbeeld van de webwinkel OTTO. Zij willen geen producten opsturen zonder dat het vooruit betaald wordt als ze weten dat de klant op een woonwagengemeenschap woont. Respondent 6 verkoopt spullen via het Internet en heeft dezelfde ervaringen:

“Nou als iedereen gekomen was die dat gezegd heeft, daar kan ik lekker Chinees van eten! Ik heb het meegemaakt [dat kopers niet kwamen opdagen]. ‘Van we konden je niet vinden’. Ze vertrouwen het niet of zijn bang dat ze een miskoop doen of... maar het meeste hebben we gewoon hier bij de wagen weg verkocht. Soms dan heb ik wel eens, dan denk ik als ik weer wat verkoop dan doe ik het wel via mijn schoonouders adres [niet-woonwagengemeenschapers]. Als ze er dan toch op afketsen dat het van het kamp af moet komen.” – respondent 6, woonwagengemeenschap

Dit citaat geeft aan de ene kant weer dat woonwagengemeenschapers nog steeds een negatief imago hebben in de ogen van niet-woonwagengemeenschapers. Aan de andere kant geeft het weer dat de respondent het zelf interpreteert als zijnde een gevolg van het woonwagengemeenschap. De OTTO geeft expliciet aan dat zij niet zomaar leveren aan woonwagengemeenschapers, maar in dit geval denkt respondent 6 dat het komt doordat hij een woonwagengemeenschap is. Er wordt een duidelijk onderscheid gemaakt tussen ‘wij’ en ‘zij’, *othering* vindt plaats (Rijnks & Strijker, 2013). Deze misvattingen zorgen ervoor dat er een kloof blijft bestaan tussen woonwagengemeenschapers en niet-woonwagengemeenschapers (Nieuwenhuizen, 2004; Sollie et al, 2013; Weller, 2005). Ook op het digitale gebied is dit zichtbaar.

7.4 Samenvatting

De resultaten uit het eigen onderzoek geven weer dat het laaggeletterd zijn nog steeds zichtbaar is, beïnvloedt door de mogelijkheden tot onderwijs, de kwaliteit van het onderwijs en het ervaren belang van het onderwijs. De geïnterviewde respondenten ervaren dat het laaggeletterd zijn het participeren in de kennissamenleving belemmert. Er worden oplossingen gezocht, zodat zij zich toch in een bepaalde mate kunnen redden. Ook op digitaal gebied. De bestudeerde groep is digitaal actief, vooral de leeftijdscategorieën jongeren en ouders. De digitale middelen worden ingezet voor sociale en gemakkelijke doeleinden. Langzamerhand worden de digitale middelen ook steeds meer ingezet voor economische, zakelijke en organisatorische doeleinden. Deze ontwikkeling geeft weer dat de respondenten de digitale middelen steeds meer inzetten ten behoeve van hun eigen voordeel.

De mate van geletterd zijn beïnvloedt het gebruik van digitale middelen. De achterstand zorgt ervoor dat de laaggeletterde respondenten moeite hebben met het bedienen van de digitale middelen en daarnaast dat het gebruik niet effectief is. Wanneer het doel niet behaald wordt, doordat de informatie niet gevonden kan worden of niet goed gedeeld kan worden, wordt er geen voordeel behaald met het gebruik. Tevens wordt de houding en attitude beïnvloedt. De angst en onzekerheid

dat het fout gaat, speelt mee in het wel of niet gebruiken van digitale middelen. Om toch digitaal actief te zijn wordt er veel hulp gevraagd.

Er is een ontwikkeling zichtbaar onder de bestudeerde groep. Het geletterd zijn wordt als steeds belangrijker ervaren door de respondenten, zowel op papier als digitaal. Daarnaast komt in het eigen onderzoek naar voren dat de jongere generatie zich steeds meer buiten de woonwagengemeenschap begeven, mede doordat zij regulier onderwijs volgen. De kinderen van de respondenten worden opgevoed met de codes en praktijken van de woonwagengemeenschap, maar worden ook gevormd door hun omgeving buiten de woonwagengemeenschap. Dat de woonwagenlocaties niet langer afgelegen gepositioneerd zijn speelt hierin ook een rol. De respondenten zijn niet langer afgesloten van niet-woonwagenbewoners. Een kanttekening die hierbij geplaatst moet worden is dat de bezochte woonwagenlocaties wel duidelijk een eigen plek vormen tussen de woningen. Het onderscheid tussen de plek voor woonwagens en voor woningen is nog wel duidelijk zichtbaar bij de bezochte woonwagenlocaties.

8. Conclusies

Wanneer woonwagenbewoners met niet-woonwagenbewoners worden vergeleken blijkt het dat zij vaker laaggeletterd zijn. Hoe kan dit en leidt dit ook tot digitale laaggeletterdheid? En wat voor invloed heeft de digitalisering op de sociale inclusie van woonwagenbewoners? Dit zijn de vragen waarmee het onderzoek gestart is. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden zijn zeven woonwagenbewoners geïnterviewd over hoe zij (digitale) geletterdheid en mogelijke veranderingen in hun sociale positie ervaren en beleven. Tevens zijn er drie interviews afgenomen met professionals die werken met woonwagenbewoners wonend op verschillende locaties in Nederland. Daarnaast hebben een literatuurstudie en een document- en beeldanalyse bijgedragen aan de resultaten. In dit hoofdstuk worden de conclusies van het onderzoek gegeven.

8.1 Klassieke geletterdheid

Geconcludeerd kan worden aan de hand van de bestudeerde groep dat laaggeletterdheid heeft kunnen blijven bestaan door het ontbreken van mogelijkheden tot het volgen van onderwijs, de kwaliteit van het onderwijs en het ervaren belang van het onderwijs. In het verleden was het volgen van onderwijs minder vanzelfsprekend voor woonwagenbewoners en werd het niet als nodig ervaren. Uit dit onderzoek komt naar voren dat het reizende bestaan heeft bijgedragen aan het niet kunnen volgen van onderwijs. En het geletterd zijn was niet belangrijk om te kunnen voorzien in het levensonderhoud. De woonwagenscholen die in de jaren '60 en '70 op de regionale woonwagenlocaties werden opgericht (Khonraad & Veldhuijsen, 2009) gaven kwalitatief geen goed onderwijs. De respondenten die onderwijs hebben gevolgd op een plaatselijke reguliere basisschool zijn in een meerdere mate geletterd dan de respondenten die onderwijs hebben gevolgd op woonwagenscholen.

8.2 Digitale geletterdheid

Uit de interviews komt naar voren dat woonwagenbewoners digitaal actief zijn, ondanks dat zij in een mindere mate geletterd zijn. Ze hebben een sprong gemaakt in het gebruik van digitale middelen en zijn direct in aanraking gekomen met simpelere en tevens betaalbare digitale middelen. Daarnaast is het gebruik van digitale middelen een voorwaarde om te kunnen functioneren in de digitaliserende kennismaatschappij (EUMC, 2006; Gilbert, 2010; Mariën en Van Audenhove, 2011). Dit ervaren de respondenten ook en ze zijn digitale middelen gaan gebruiken om mee te kunnen gaan in de digitaliserende wereld.

De kennismaatschappij digitaliseert en om te kunnen participeren is een mate van digitale geletterdheid vereist (Mariën & Van Audenhove, 2011). De vraag of woonwagenbewoners digitaal geletterd zijn is lastig te meten aan de hand van interviews. Om toch inzicht te krijgen in hoeverre woonwagenbewoners digitaal geletterd zijn, zijn de verschillende vaardigheden voor zowel het bedienen van techniek en het inzetten van techniek als voordeel benoemd (zie figuur 1). Daarnaast is een minimale geletterdheid van belang zoals Mariën en Van Audenhove (2011) beschrijven en ook ervaren wordt in het eigen onderzoek. De respondenten gebruiken digitale middelen of bepaalde functies van digitale middelen in een mindere mate wanneer zij laaggeletterd zijn. Ze hebben moeite met het gebruik en inzetten van digitale middelen. Dit doordat ze de digitale middelen niet goed genoeg kunnen bedienen en het inzetten van de techniek niet altijd doeltreffend is. Ook ervaren ze dat ze onzeker en angstig zijn. De respondenten proberen de digitale vaardigheden eigen te maken door hulp te vragen en door zelf bezig te gaan. De hechte familiale binding onder woonwagenbewoners (Khonraad & Veldhuijsen, 2009) maakt het vragen om hulp gemakkelijk, er is veel vertrouwen in elkaar zoals naar voren komt in de interviews. De familieleden ondersteunen niet alleen in het gebruik van digitale middelen, maar maken elkaar ook nieuwsgierig en enthousiast over het gebruik. Contact met familie is belangrijk in de woonwagengemeenschap en daarvoor zijn de digitale middelen als smartphones, laptops en computers uitermate geschikt zoals naar voren komt in de interviews. Het inzetten van digitale middelen voor sociale en gemakkelijke doeleinden komt veel naar voren bij de bestudeerde groep.

Het niveau van digitale geletterdheid van de respondenten verschilt. Geconcludeerd kan worden uit het eigen onderzoek dat de jongere woonwagenbewoners digitaal actiever zijn en beschikken over meer vaardigheden van digitale geletterdheid dan de oudere generatie. Zoals aangegeven speelt de mate van geletterdheid een rol in de mate van digitale geletterdheid. Te zien is bij de respondenten dat hoe meer geletterd zij zijn op het klassieke gebied, hoe beter de digitale vaardigheden beheerst worden. Maar doordat de nieuwere digitale middelen simpeler en toegankelijker zijn, wordt het voor de laaggeletterde respondenten gemakkelijker om deze te kunnen bedienen. Dit zorgt ervoor dat de achterstand langzamerhand ingehaald wordt.

Naast het gebruiken van digitale middelen voor sociale gemakkelijke doeleinden raken woonwagenbewoners steeds meer vertrouwd met het inzetten van digitale middelen voor economische, zakelijke en organisatorische doeleinden. Hiervoor worden vaardigheden ingezet om een voordeel te behalen uit het gebruik en ter bevordering van de eigen sociale positie. De achterstand die ze ervaren, beïnvloedt de terughoudendheid van de respondenten om digitale middelen in te zetten voor de economische, zakelijke en organisatorische doeleinden. Het niet kunnen bedienen van de digitale middelen zorgt ervoor dat ze het soms niet begrijpen en/of geen vertrouwen hebben in de digitale middelen. Het betreden van het zakelijke digitale pad gaat langzaam, maar de bestudeerde groep is gemotiveerd. Ze ervaren dat het nodig is en dat het handig kan zijn. Deze ontwikkeling geeft weer dat de respondenten de digitale middelen meer gaan inzetten ten behoeve van hun eigen voordeel.

8.3 Sociale inclusie

De gebeurtenissen in het verleden werken nog steeds door in de hedendaagse sociale positie van de woonwagenbewoners blijkt uit het eigen onderzoek. Het gebrek aan educatie zorgt ervoor dat een aantal respondenten niet kunnen participeren in de kennismaatschappij en dus een uitgesloten positie hebben. Zij kunnen, mogen en willen niet meedoen, doordat zij in een mindere mate onderwijs hebben gevolgd (Schuyt & Voorham 2000). Dit komt overeen met het eerste deel van het conceptueel model van dit onderzoek. Geconcludeerd kan worden dat de vicieuze cirkel van het conceptueel model langzaam doorbroken wordt door de ervaring dat het laaggeletterd zijn belemmerend werkt. De houding van de geïnterviewde woonwagenbewoners tegenover het volgen van onderwijs en het geletterd raken is positief. Ze vinden het belangrijk dat hun kinderen een diploma halen, zodat zij beter kunnen functioneren in de kennismaatschappij dan zichzelf.

Daarnaast blijkt uit de interviews dat het onderwijs ervoor zorgt dat de jongere generatie zich steeds meer buiten de woonwagengemeenschap bewegen. De verschillen tussen woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners zijn nog altijd zichtbaar en er wordt nog altijd het onderscheid tussen 'wij' en 'zij' gemaakt. Maar de contacten buiten de woonwagengemeenschap zorgen ervoor dat het onderscheid wel kleiner wordt. Hierin speelt de fysieke positie van de woonwagenbewoners deels ook een rol. Uit de interviews blijkt dat de afgelegen plekken van woonwagenlocaties in het verleden sociale exclusie in de hand werkte. Nu de woonwagenlocaties minder afgelegen liggen, is de fysieke afstand tussen woonwagenbewoners en niet-woonwagenbewoners minder groot. Het maakt het gemakkelijker voor de jongere generatie om zich buiten de woonwagengemeenschap te bewegen. Maar daartegenover staat dat ondanks de kleinere fysieke afstand ook hier geconcludeerd kan worden dat de sociale afstand niet altijd kleiner wordt. De interviews geven weer dat *othering* nog altijd een zichtbaar proces is. Er is een beweging zichtbaar waarbij het onderscheid steeds minder wordt, maar deze beweging gaat langzaam.

Wanneer gekeken wordt naar digitale geletterdheid kan ook het conceptueel model in grote lijnen gevolgd worden. Zoals hiervoor geconcludeerd is, speelt de mate van klassieke geletterdheid een rol in hoeverre digitale vaardigheden worden beheerst. De laaggeletterde respondenten zijn terughoudender in het gebruik van digitale middelen en lopen tegen problemen aan wanneer zij

deze gebruiken. De informatie- en gebruiksvoorkeuren voor sociale en gemakkelijke doeleinden en het ontbreken van vaardigheden dragen er in bij ze op een andere wijze of minder omgaan met technologie en minder voordeel halen uit het gebruik. De informatie- en gebruikersvoorkeuren zijn een belangrijke indicator van digitale exclusie (Mariën & Van Audenhove, 2011). Uit de voorkeur voor gemakkelijke en sociale doeleinden wordt weinig voordeel gehaald voor de eigen positie. Maar zoals eerder geconcludeerd, heeft de bestudeerde groep een sprong gemaakt in het gebruik van digitale middelen en zetten zij langzamerhand digitale middelen in ten behoeve van hun eigen voordeel. Ondanks dat zij in mindere mate geletterd zijn, maken ze zich de digitale vaardigheden eigen. Dit leidt er toe dat de digitale ongelijkheid steeds kleiner wordt.

De invloed van de digitalisering op de sociale positie van woonwagenbewoners is nog moeilijk te bepalen, doordat woonwagenbewoners zij achterlopen op niet-woonwagenbewoners en zich nog aan het ontwikkelen zijn op digitaal gebied. Daarnaast kan dit onderzoek niet veralgemeeniseerd worden, omdat de woonwagengemeenschap niet homogeen is. Wel kan er geconcludeerd worden dat de bestudeerde groep steeds minder een gesloten gemeenschap vormt en zich langzamerhand opent, mede door de digitalisering. Er is een beweging zichtbaar dat zij zich steeds meer openstellen voor het gebruik van digitale middelen en deze voor hun eigen voordeel inzetten. Hierdoor kunnen zij steeds beter participeren in de kennismaatschappij. Alleen het digitaal insluiten van individuen of het stimuleren van het gebruik van digitale middelen is onvoldoende voor de complexe problematiek van sociale exclusie, het is een onderdeel van het proces van sociale inclusie (Mariën & Van Audenhove, 2011). De digitalisering kan een onderdeel van het proces van sociale inclusie van woonwagenbewoners vormen, maar woonwagenbewoners moeten er wel voor open staan net zoals de overige samenleving wel open moet staan voor de woonwagenbewoners.

Referenties

Literatuur:

- Bohnen, E., Ceulemans, C., Guchte, C. van de, Kurvers, J., Tendeloo, T. van (2004). *Laaggeletterd in de Lage Landen. Hoge prioriteit voor beleid*. Den Haag: Nederlandse Taalunie.
- Bouwman, H., & Van der Duin, P. (2007). Futures research, communication and the use of information and communication technology in households in 2010: a reassessment. *New Media & Society*, 9(3), 379-399.
- Boyd, D.M. & Ellison, N.B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13, 210–230.
- Côté, J.E. & S.J. Schwartz (2002), Comparing psychological and sociological approaches to identity: identity status, identity capital, and the individualization process, *Journal of Adolescence*, 25, pp. 571-586.
- Dekkers, G.J.M., & Kegels, C. (2003). *Informatie- en communicatietechnologieën in België: Analyse van de economische en sociale impact*. Mechelen: Kluwer Uitgevers
- EUMC, 2006. *Roma and Travellers in Public Education. An overview of the situation in the EU Member States*. Vienna: EUMC
- Eycken, M. (2006). *Roma-Zigeuners, Overleven in een industriële samenleving*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- Flowerdew, F. en Martin, D. (2005). *Methods in human geography: A guide for students doing a research project*. Second edition. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Gilbert, M. (2010). Theorizing digital and urban inequalities. *Information, Communication and Society*, 13(7): 1000-1018.
- Graham, P., & Goodrum, A.A. (2007). New media literacies: At the intersection of technical, cultural and discursive knowledges. In Mansell, R., Avgerou, D.Q., & Silverstone, R. (Red.), *The Oxford handbook of information and communication technologies*. New York: Oxford University Press.
- Hague, C., & Payton, S. (2010). *Digital literacy across the curriculum*. UK: Futurelab.
- Hancock, I. (1987). *The pariah syndrome. An account of Gypsy slavery and persecution*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- Hay, I. (2010). *Qualitative Research Methods in Human Geography*. 3e editie. Canada: Oxford University Press .
- Heidegger, M. (1954). Building, dwelling, thinking, in: Maegher, S.M. (ed) (2008) *Philosophy and the city. Classic to contemporary writings*. Albany: State University of New York Press, pp. 119-124.
- Helsper, E. (2008). *Digital inclusion: An analysis of social disadvantage and the Information Society*. London, UK: Department for Communities and Local Government.
- Helsper, E. J. (2012). A Corresponding Fields Model for the Links Between Social and Digital Exclusion. *Communication Theory*, 22 (2012), 403–426.
- Hennink, M., Hutter, I. and Bailey, A. (2011) *Qualitative Research Methods*. UK: Sage.
- Holloway, L. & Hubbard, P. (2001). *People and place: the extraordinary geographies of everyday life*. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Inspectie Leefomgeving en Transport (2012). *Woonwagengewoners in Nederland 2011*. Den Haag: BMC Onderzoek.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G., & Vrooman, C. (2007). *Explaining social exclusion. A theoretical model tested in the Netherlands*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research (SCP)
- Khonraad en Veldhuijsen (2009). *Eigentijds omgaan met woonwagengewoners*. Den Haag: VROM-Inspectie.
- Kitchin, R. & Tate, N. J. (2000). *Conducting research into human geography: theory, methodology and practice*. Harlow: Prentice Hall.

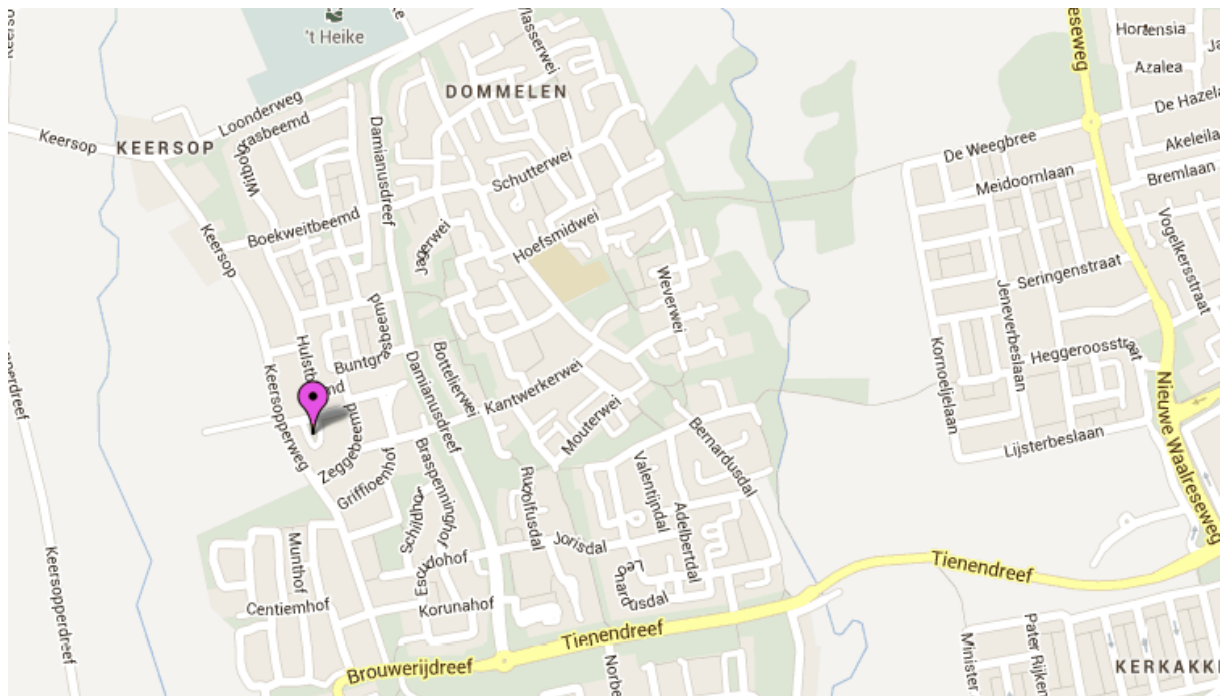
- Lankshear, C., & Knobel, M. (2008). *Digital literacies. Concepts, policies and practices*. New York: Peter Lang Publishing.
- Liamputtong, P. (2007). *Researching the vulnerable*. London, Thousand Oakes, New Delhi: Sage Publications Ltd.
- Mariën, I., & Van Audenhove, L. (2011). *Mediageletterdheid en digitale vaardigheden. Naar een multidimensioneel model van digitale exclusie*. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Martin, A. (2006). Literacies for the digital age. In Martin, A., Madigan, D. (Red.), *Digital literacies for learning*. London: Facet, 3-25.
- Matzat, U. & Sadowski, B. (2012). Does the Do-It-Yourself Approach Reduce Digital Inequality? Evidence of Self-Learning of Digital Skills. *The Information Society: An International Journal*, 28:1, 1-12.
- May, J. (2000). Of nomads and vagrants: single homelessness and narratives of home as place. In *Environment and Planning D: Society and Space*. London: Pion Ltd, pp. 737-759
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010: Van A tot Z betrokken*.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J., & Stansbury, M. (2003). *Virtual Inequality. Beyond the digital divide*. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Nieuwenhuizen, E. (2004). *Roma en Sinti in Nederland*. Rotterdam: NRPD.
- Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education* 59, 1065–1078
- O’Leary, Z. (2010). *The essential guide to doing your research project*. London: Sage.
- Oakes, T.S. & P.L. Price (2008) *The Cultural Geography Reader*. Oxon: Routledge.
- PRIMO-nh (2006). *Woonwagenbewoners in Nederland (1880-2006). Een kijkje in de geschiedenis van woonwagenbewoners*. Purmerend: PRIMO-nh.
- Projectgroep Monitor Inclusie (2013). *Memo Monitor Inclusie*. Utrecht: MOVISIE.
- Rijken, M. & Schipper, M. (2010). *We zijn niet dom, maar we hebben het nooit geleerd. Computerlessen voor woonwagenbewoners in Dordrecht*. Dordrecht: DaVanci college
- Rijnks, R. H. & Strijker, D. (2013). *Spatial effects on the image and identity of a rural area*. Unpublished paper FRW/RUG.
- Said, E. (1978). Imaginative geography and its representations: Orientalizing the oriental. In Oakes, T. S. & Price, P. L. (Red.), *The Cultural Geography Reader* (pp. 357-364). London: Routledge.
- Schuyt, C.J.M. en Voorham, C.A. (2000). *Sociale uitsluiting*. Amsterdam: Sociaal Wetenschappelijke Pers.
- Selwyn, N. (2004). Technology and social inclusion. *British Journal of Educational Technology*, 35(1), 127–127.
- Seuren, W. & Simons, J. (2003). *Een wereld te winnen. Onderwijs aan woonwagen- en zigeuner kinderen*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.
- Sibley, D. (1995). *Mapping the Pure and the Defiled*. London: Routledge.
- Simmel, G (1908). *The Stranger*. London: Routledge.
- Sollie, H., Wijkhuis, V., Hilhorst, W., Wal, R. van der, Kop, N. (2013). *Aanpak multi-problematiek bij gezinnen met een Roma-achtergrond*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Steyaert, J. (2000). *Digitale vaardigheden. Geletterdheid in de informatiesamenleving*. The Hague: Rathenau Instituut.
- Timmermans, R. & Hurk, A. van den (2002). *Onderwijsdeelname van woonwagen- en zigeuner kinderen in de 20e eeuw: Een trendstudie*. 's-Hertogenbosch: KPC Groep.
- Van Deursen, A.J.A.M. (2010). *Internet Skills: vital assets in an information society*. Enschede: University of Twente.
- Van Deursen, A.J.A.M., & Van Dijk, J.A.G.M. (2009). Using the Internet: Skill related problems in users' online behavior. *Interacting with Computers*, 21, 393-402.
- Van Dijk, J.A.G.M. (2003). *De digitale kloof wordt dieper*. Amsterdam, Den Haag: SQM en Infodrom @ United Knowledge.

- Van Dijk, J.A.G.M. (2005). *The deepening divide: Inequality in the information society*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Weller, K. (2005). Rolling Stock: Library and Information Services for Gypsies and Travellers. *Libri*, 55, 206-215.
- Witte, J.C., & Mannon, S.E. (2010). *The internet and social inequalities*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.

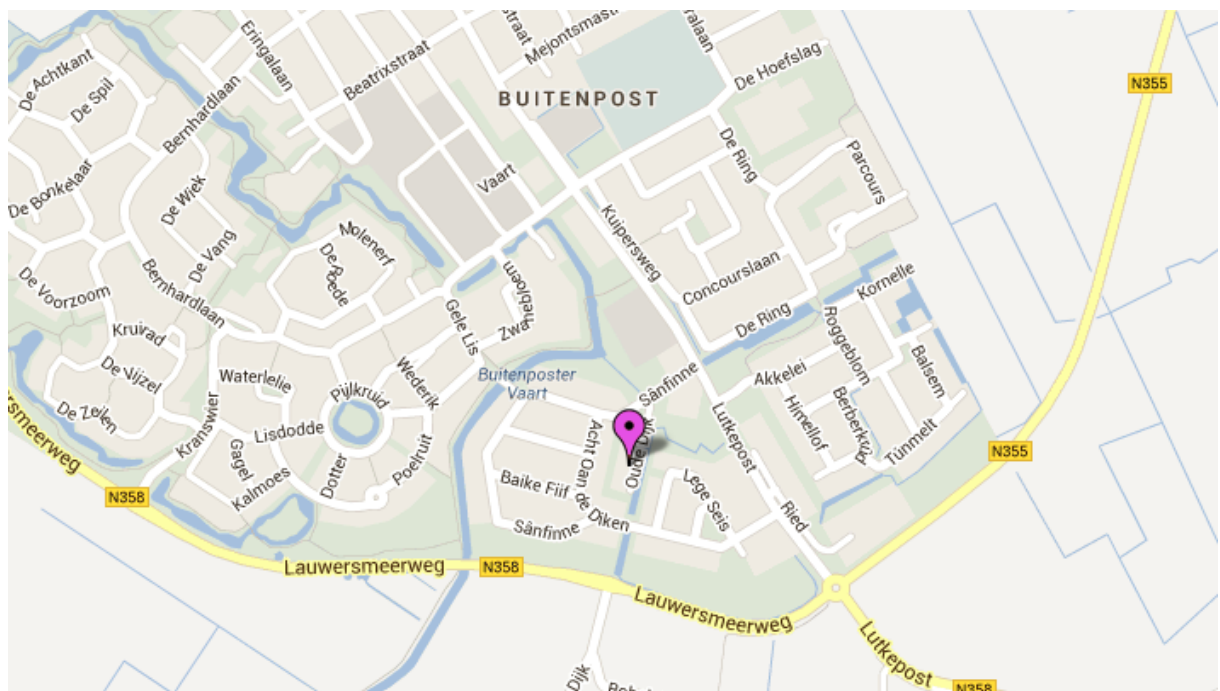
Websites:

- Facebook. *Woonwagennieuws*. Geraadpleegd op 14-08-2013 via <https://www.facebook.com/pages/Woonwagennieuws/306826302733125?fref=ts>
- Google Maps (2013). Geraadpleegd op 15-08-2013 via <https://maps.google.nl/maps?hl=nl>
- RVU (2008). *Sinti & Roma in Beeld: Aap Noot Mies*. Geraadpleegd op 26-01-2013 via <http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1164513>.
- VSRWN (2013). *Vereniging Sinti, Roma en Woonwagbewoners Nederland*. Geraadpleegd op 10-02-2013 via <http://www.vsrwn.tk/>
- Wikipedia (2013a). *Lijst van internetjargon*. Geraadpleegd op 22-06-2013 via http://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_internetjargon
- Wikipedia (2013b). *Emoticons*. Geraadpleegd op 22-06-2013 via <http://nl.wikipedia.org/wiki/Emoticon>
- Wikipedia (2013c). *WhatsApp*. Geraadpleegd op 28-06-2013 via <http://nl.wikipedia.org/wiki/WhatsApp>

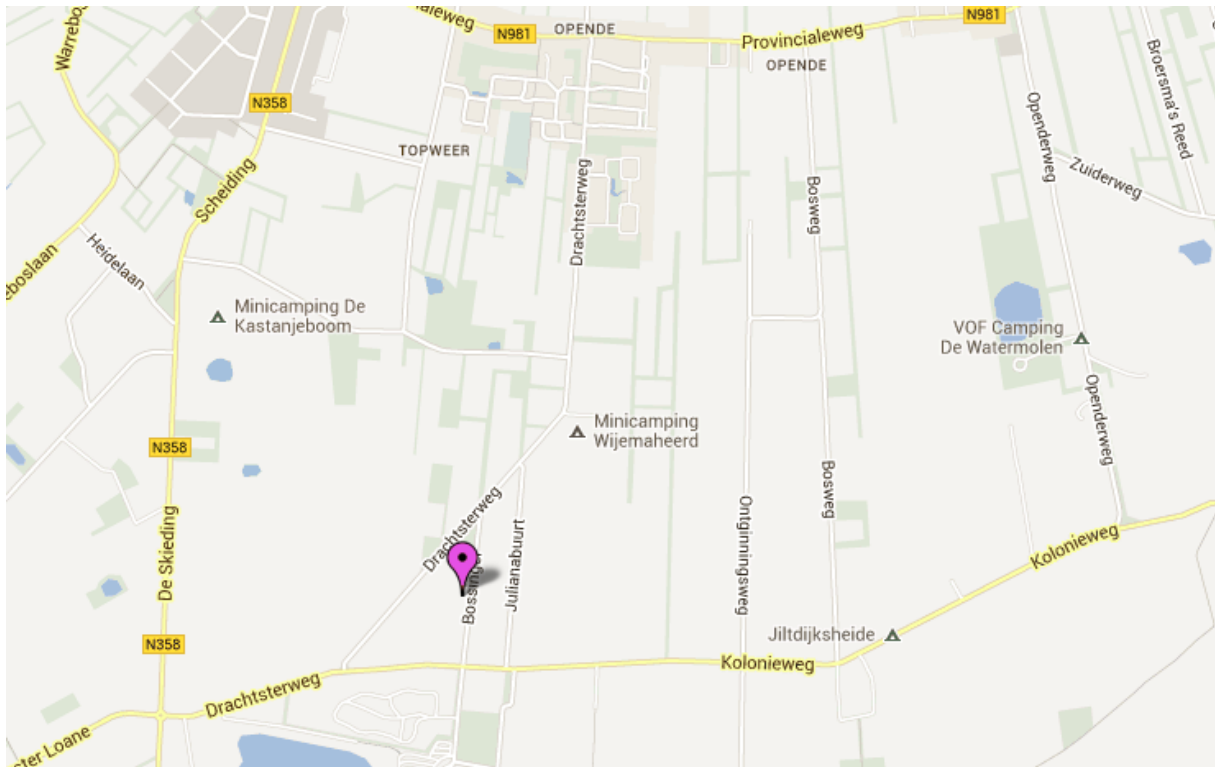
Bijlage I

Figuur 8: woonwagenlocatie Dommelen. Bron: Google Maps, bewerkt (2013)

Figuur 7: woonwagenlocatie Buitenpost. Bron: Google Maps, bewerkt (2013)

Figuur 8: woonwagenlocatie Opende. Bron: Google Maps, bewerkt (2013)

Bijlage II

		Opmerkingen											
		Overig											
		Nieuwswebsites		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		Routeplanner			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		Pagina's gericht op wwb			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		Twitter			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		Facebook			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		Hyves			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		E-mail			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		Leeftijd			
		Websites van overheden		Marktplaats		Internetbankieren		Ebay		M/V			
Brabant	V	35-45	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Vrije tijd, plannen en boeken vakanties	
Brabant	V	20-30	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Kan niet lezen/schrijven	Krijgt hulp van dochters
Brabant	M	60-70		x (beperkt)	x	x	x	x	x	x	x	Youtube m.b.t. zigeuners.	Krijgt hulp van vrouw/dochters
Brabant	M	35-45	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Sites om foto's te bewerken. Google (WOll, ziektebeelden, wat ze niet kent, leuke dingen voor de kinderen)	Vindt overheidssites moeilijk, niet gebruiks-vriendelijk
Groningen	V	35-45	x	x	x	x	x	(te moeilijk)	x	x	x	Buienradar, Speuders (werkt niet), kopen van spullen (bijv. voor de dieren)	Wel nieuwsgierig naar Facebook-pagina Het Wiel, dus gaat het opzoeken
Friesland	V	35-45	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Waldnet, Buienradar, Speuders	
Friesland	M	35-45	x	x	x	x	x	x	x	x	x		